

VI VIL, OG VI FÅR DET TIL

NAKU

NASJONALT KOMPETANSEMILJØ
OM UTVIKLINGSHEMNING

Innholdsfortegnelse

Arbeid og aktivitet	SIDE 4
Familie og venner	SIDE 14
Helse og omsorg	SIDE 20
Hjem og bolig	SIDE 30
Kultur og fritid	SIDE 38
Oppvekst og utdanning	SIDE 48

I utarbeidelsen av denne eksempelsamlingen er det mange som skal takkes for at de villig har delt av sine historier. Dere møter dem alle i de ulike kapitlene. Redaksjonen og arbeidsgruppen som har ført samlingen i penen skrives i alfabetisk rekkefølge; Kim Berge, Eldar Bromstad, Kristin G. Evensen, Oddbjørn Johansen, Kari Klepp, Bitten Munthe Kaas, Stian Reinertsen, Sunniva Rishaug, Ellen Saur, Kari Wuttudal og Synnøve Aasan.

FORORD

OM EKSEMPEL- SAMLINGEN

NAKU har på oppdrag fra Helsedirektoratet utarbeidet en eksempelsamling, knyttet til Informasjons- og utviklingsprogrammet for politikken rettet mot personer med utviklingshemning.

Eksempelsamlingen skal i henhold til bestillingen formidle løsninger knyttet til tjenesteutforming og tjenestetilbud og vil ha en struktur lik den som finnes i de seks første områdene i NAKU's kunnskapsbank.

naku.no/kunnskapsbanken

I vår søken etter eksempler har vi vektlagt følgende kulepunkter:

- Det belyser en eller flere problemstillinger og problemstillingen lar seg «løse opp» ved hjelp av eksemplet.
- Eksemplet er tydelig i forhold til den problemstillingen (evt temaet) som berøres.
- Eksemplet er veletablert, utprøvd og helst evaluert. Det vil styrke eksemplets posisjon dersom dette er prøvd ut og etablert flere steder.
- Eksempler som belyser flere problemstillinger og/eller er tvetydige må være åpne på slike forhold. Det er viktig for å avdekke om eksemplene bygger på vikarierende motiver/argumenter eller skjulte agendaer.
- Et eksempel må ikke være godt i betydningen feilfritt eller fullstendig vellykket. Derimot er det lite egnet som eksempel dersom det er svært kontroversielt eller gjenstand for rettslige forhandlinger med mer.
- Eksemplene skal skrives lettforståelig. Det er ønskelig med illustrasjoner. Det er ønskelig at linker til mer informasjon om eksemplet finnes. Det er en fordel at eksemplet er så vidt etablert at ytterligere informasjon er tilgjengelig.

ARBEID OG AKTIVITET

Arbeidslivet er en av de mest sentrale inngangsportene til fellesskap og deltagelse i samfunnet. Arbeidsplassen gir inntekter og er en arena for sosial deltagelse. Mange opplever også at arbeidsplassen gjennom meningsfylt aktivitet bidrar til økt livskvalitet (St.meld. 40 2002-03, s 40).

Det å ha et arbeid og å delta i en verdsatt aktivitet er sentralt for de fleste voksne mennesker, nettopp fordi arbeidslivet oppfyller så mange verdier i det sosiale liv. Arbeid og aktivitet gir mening og tilhørighet i hverdagen, og gir mulighet til å være kreativ, skape og produsere. Arbeidsplassen er også en arena for personlig utvikling og læring, og gir mulighet til utvikle vennskap med andre mennesker.

Det er en kjent sak at personer med utviklingshemning er en av de gruppene som møter de fleste og tyngste barrierene når det kommer til muligheter for en «vanlig arbeidsdag» og muligheter til å kunne nærme seg det åpne arbeidsmarkedet.

Historien med arbeidsmarkedstiltak og deltakelse i arbeidslivet viser at utviklingshemmede har overvunnet mange barrierer underveis, men flere utstøtingsmekanismer har gjort seg gjeldende etter hvert som arbeidsmarkedet har blitt mer kunnskapsintensivt.

De aller fleste utviklingshemmede i yrkesaktiv alder har enten et kommunalt dagtilbud eller en varig tilrettelagt arbeidsplass i en skjermet vekst- eller attføringsbedrift. Samtidig viser Arbeids- og Velferdsdirektoratet at varig tilrettelagt arbeid i ordinære bedrifter har en viss prioritet gjennom «målet om å øke arbeidsrettingen av tiltaket ved å legge mer vekt på overgang til arbeid på ordinære lønns- og arbeidsvilkår» (St.meld. 9, 2006-07, s.205).

Kommunale dagtilbud

Kommunale dagtilbud utgjør, i antall plasser og tidsbruk, det aller viktigste dagtilbudet for personer med psykisk utviklingshemning (Tøssebro & Lundebj, 2002).

Dagtilbudene drives av kommunene, og har store interkommunale variasjoner hva gjelder aktivitet, arbeid og produksjon. Hensikten med disse ordningene er å gi et organisert og tilpasset tilbud på dagtid, basert på individuell utvikling gjennom pedagogisk oppfølging av den enkelte bruker.

Stiftelsen Radarveien dagsenter

Radarveien dagsenter ble opprettet av Støttelaget for åndssvake i Oslo i 1973, og het da Radarveien daghjem og skole. Etter HVPU-reformen i 1991 ble SRD etablert som en egen ideell stiftelse, og siden da har dagsenteret/arbeidssenteret gitt tilbud til voksne utviklingshemmede som faller utenfor arbeidsliv og andre tilretteleggede arbeidstilbud.

Meningsfylt og stimulerende behandlings-, opplærings- og utviklingstilbud

Brukere ved Stiftelsen har individuelt tilrettelagte planer for tilbudet med utgangspunkt i ønsker og behov. Grunnlaget for tilbudet kan derav være brukernes uttrykte ønsker, deres individuelle planer, foresattes ønsker, ansvarlig bestillers henstillinger, nærpersoners erfaringer.

Trening og tiltak innen for feltene: Kommunikasjon, sosial fungering, fysisk fungering og arbeid / sysselsetting prioriteres som satsningsområder for vedlikehold og utvikling hos den enkelte. Tilbudene fastsettes gjennom mål- og tiltaksplaner, og evalueres på et årlig mål- og evalueringsmøte. Det utarbeides ukeplan til hver bruker.

– Sammensetningen av brukerne på de ulike avdelingene tar i stor utstrekning utgangspunkt i at de har noen felles tilretteleggingsbehov. Mye av aktiviteten og treningen foregår individuelt, men vi tilrettelegger i stor grad slik at brukerne kan utføre deler av aktiviteten i et sosialt fellesskap. Dette gir brukerne mulighet til felles opplevelse, og sosial kontakt på tvers av avdelingene, forteller Fagkonsulent ved Radarveien Dagsenter, Wenche E. Barstad.

1. Politiske føringer

St.meld. 47 (1989-90) viser til at de kommunale dagsentrene har som formål å sikre dagtilbud for personer som faller utenfor sysselsettingsbegrepet.

[☐ Stortingsmelding nr. 47 \(1989–90\)](#)

Sosial- og Helsedepartementets opptrappingsplan fra 2005 viser til at dagsentervirksomhet er viktig for å bringe mennesker ut av sosial isolasjon og bygge sosiale nettverk, og for at den enkelte skal kunne få en tilværelse preget av meningsfylt aktivitet.

[☐ Sosial- og Helsedepartementets opptrappingsplan fra 2005](#)

2. Lovverk

Dagtilbud for utviklingshemmede er hjemlet i lov om pasient- og brukerreteigheter, jf. Lov om helse- og omsorgstjenester.

[☐ Lov om pasient- og brukerreteigheter](#)

3. Offentlige tilskuddordninger

De kommunale dagtilbud er finansiert av kommunene, samt gjennom egenandel for kommunale helse- og omsorgstjenester.

[Forskrift om egenandel for kommunale helse- og omsorgstjenester](#)

4. Forskning

Rapporten «Innfridde mål eller brutte visjoner» viser at de kommunale dagtilbudene er av spesielt stor betydning for utviklingshemmede (Söderström og Tøssebro, 2011).

[Innfridde mål eller brutte visjoner](#)

[Dagsenter: Forskning](#)

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

Hverdagen i kommunale dagtilbud. Masteroppgave i Helsevitenskap, NTNU (Engeset, 2006).

[Masteroppgave i helsevitenskap](#)

Dagtilbudene drives av kommunene, og har store interkommunale variasjoner hva gjelder aktivitet, arbeid og produksjon.

6. Motsetninger

Sosial- og Helsedepartementets opptrappingsplan fra 2005 viser til at «dagsentervirksomhet er viktig for å bringe mennesker ut av sosial isolasjon og bygge sosiale nettverk, og for at den enkelte skal kunne få en tilværelse preget av meningsfylt aktivitet (St.prp. 63, 1997-98, s.13). Nyere tall viser likevel at 11,7% av alle psykisk utviklingshemmede i yrkesaktiv alder står uten ordninger/tiltak i sin hjemstedskommune.

[Forskrift om egenandel for kommunale helse- og omsorgstjenester](#)

Radarveien Dagsenter

Dagsenteret har pr. i dag ca. 40 brukere med varierende grad av utviklingshemming, men felles for alle er at de har omfattende bistandsbehov, og er sårbare når rammebetingelser endres.

Radarveien dagsenter er i dag organisert i 5 avdelinger. De har noe divergerende spisskompetanse, men gir kvalitetsmessig likeverdige tilbud. Hver avdeling ledes av avdelingsleder som har administrativt og faglig ansvar. Alle brukerne har primærkontakt. Avdelingene disponerer egne lokaler med rom for individuell trening, grupperom, kjøkken og hage.

Avdelingene er plassert rundt et torg, hvor alle kan møtes til aktiviteter, pause og fellesarrangementer.

Dagsenteret har også ulike sanserom, oppvarmet basseng, gymnastikksal, taktil stimuleringsrom og store uteområder for vedproduksjon, hagearbeid og rekreasjon. Alle avdelingene har noe tilgang til 9 seters bil.

I tillegg til aktiviteter og trening på avdeling og spesialrom har mange tilbud om friluftsliv og sosialtrening. Det gis også tilbud om fysioterapi. Mange har tilrettelagt arbeid på sin plan, og da arbeid innenfor dagsentrets begrep «Vaktmesteroppgaver». «Vaktmesteroppgaver» er praktiske oppgaver knyttet til drift, som sortering og distribusjon av engangsutstyr, makulerings-/laminerings-/kopieringsoppdrag, oppvask/vask av tøy, innsamling til gjenvinningsstasjon, hente/levere post, div. handleoppdrag,

Andre arbeids- og sysselsettingsoppgaver kan være porselen- og silkemaling, vedproduksjon, veving og enkelt trearbeid.

– Brukerne trenger mye bistand og individuell tilrettelegging av tilbudet. Mange har tilleggs diagnoser som for eksempel CP og autisme, andre kan ha

syns- eller hørselsforstyrrelser i tillegg til sin utviklingshemning.

Målet er at alle skal kunne utvikle, vedlikeholde og nyttiggjøre seg av egne ferdigheter og kunnskaper, på best mulig måte.

Trivsel, sosial omgang, trygghet, respekt og mestring er viktige elementer i dagsentervirksomheten. Det er viktig at brukerne har innflytelse på egen hverdag, og at den oppleves meningsfull, forteller Barstad.

Skredderstua Arbeidssenter

Arbeidssenter har pr. i dag ca. 20 brukere med varierende grad av bistandsbehov. De fleste vil kunne jobbe med kjente oppgaver relativt selvstendig, men da innenfor etablerte rammer med oppfølging. Skredderstua arbeidssenter er administrativt og organisatorisk tilknyttet Radarveien dagsenter, men holder til i leide lokaler på Ljan.

Avdelingen ledes av avdelingsleder som har administrativt og faglig ansvar. Alle brukerne har primærkontakt. Arbeidssenterets mål er å tilrettelegge for egnet arbeid og sysselsetting for sine brukere, samt skape et godt arbeidsmiljø hvor den enkelte kan utvikle seg og fungere optimalt i arbeid og sosial sammenheng. -Siden 1991 har brukergruppen både på dagsenteret og arbeidssenteret endret karakter. Bistandsbehovet har økt, samtidig som de aller fleste trenger en variert dag. Pr. nå har Stiftelsen Radarveien dagsenter ingen brukere med prioritert mål om å overføres til annet arbeid. Det foretas dog kontinuerlig vurderinger i forhold til om brukere kan / bør overføres mellom dagsenteret og arbeidssenteret, forteller Barstad. ■

Illustrasjonsfoto © NAKU

Varig Tilrettelagt Arbeid i skjermet virksomhet

VTA er ett av flere arbeidsmarkeds-tiltak rettet mot utsatte grupper i arbeidsmarkedet, men er det eneste arbeidsmarkeds tiltaket der psykisk utviklingshemmede inngår som en sentral målgruppe.

Gjennom tall fra Arbeid og Inkluderingsdepartementet så viser utviklingen at psykisk utviklingshemmede representerer en fallende andel i dette tiltaket (71 % i 1994, 47,5 % i 2002, 38,7 % i 2006 og 35 % per april 2010). En betydelig økning i innslag av andre diagnosegrupper i tiltaket, er en av årsakene til at personer med psykisk utviklingshemming utgjør en stadig mindre andel i dette tiltaket (Mandal, 2008). Samtidig har det blitt flere vekst- og attføringsbedrifter som tilbyr dette tiltaket. Fra 1991 til 2008 er antall bedrifter firedoblet (Mandal, 2008). Følgelig skal vi se til Norasonde AS på Skedsmo og Sørumsand, som representerer et godt eksempel på en attføringsbedrift som verdsetter gode samarbeidsformer.

Norasonde AS – Bringer folk videre! Norasonde er en attføringsbedrift som tilbyr blant annet tiltaket Varig Tilrettelagt Arbeid (VTA) for 76 personer med uførepensjon. Bedriften holder til

i romslige og flotte lokaler på Skedsmo og Sørumsand. Bedriften tilbyr et bredt spekter av arbeidsoppgaver innen elektro, mekanikk, grafisk design, transport/logistikk, kantine/catering, kafé/butikk, kontor og regnskapstjenester. I tillegg finnes muligheter til kurs og utdanning. Hovedvekten av tiltaksplassene er finansiert gjennom Sørums- og Skedsmo kommune, mens noen få tiltaksdeltakere kommer fra nabokommunene.

Samarbeidsvillig attføringsbedrift

Norasonde representerer et godt eksempel på en attføringsbedrift som verdsetter gode samarbeidsformer. Med tett tilknytning til tilrettelagt videregående skole i Skedsmo kommune, så får mange psykisk utviklingshemmede muligheten til å prøve seg i en vanlig arbeidsdag i løpet av skolegangen. Det er stor innsøking til VTA-tiltaket og det er til stadighet 8-10 på venteliste for å få tiltaksplasser. Andelen psykisk utviklingshemmede i bedriften har vært stabil over lengre tid.

– Vi har lite inntak fra kommunale dagtilbud, men har et sterkt ønske om at psykisk utviklingshemmede skal få muligheten til arbeid umiddelbart etter endt skolegang. I tillegg tviholder vi ikke på god arbeidskraft som ønsker seg ut i ordinært arbeid. Det er ei stor fjær i hatten for oss når noen av våre tiltaksdeltakere, dog en sjelden gang, kommer seg

1. Politiske føringer

Attføringsmeldingen (St.meld. nr. 39, 1991–1992), Velferdsmeldingen (St.meld. nr. 9 (2006–2007) m.fl. retter fokuset mot nødvendigheten av at overgangsfasen fra skole til arbeid er godt tilrettelagt for mennesker med psykisk utviklingshemming.

[Stortingsmelding nr. 9 \(2006-07\)](#)

[Stortingsmelding nr. 40 \(2006-07\)](#)

2. Lovverk

Varig Tilrettelagt Arbeid (VTA) i skjermet sektor er et statlig arbeidsmarkeds tiltak som reguleres av forskrift 11. desember 2008 nr. 1320 om arbeidsrettede tiltak.

[Forskrift om arbeidsrettede tiltak mv](#)

3. Offentlige tilskuddordninger

VTA-tiltaket skal i henhold til forskrift om arbeidsrettede tiltak § 11–7 *Tilskudd til tiltaksarrangør* finansieres gjennom et statlig tilskudd knyttet til et avtalt antall plasser, samt en kommunal medfinansieringsandel på minimum 25 pst. av det statlige tilskuddet.

[Forskrift om endring i forskrift om arbeidsrettede tiltak mv](#)

4. Forskning

Til tross for at studier viser at skjermede tiltak er utilstrekkelig når det kommer til integrering i ordinært arbeidsliv, så er skjermede virksomheter like mye brukt som før (OECD, 2003). Olsen (2009) viser til at omtrent 65% av de psykisk utviklingshemmede som er en del av NAV-systemet, er knyttet til en fast tiltaksplass i en skjermet virksomhet. Jiraneq og Kirby (1990) viser til at skjermet arbeid genererte bedre psykisk velvære enn ordinært arbeid blant personer med psykisk utviklingshemming.

[☐ Versjoner av arbeid : Dagaktivitet og arbeid etter avviklingen av institusjonsomsorgen](#)

[☐ Varig tilrettelagt arbeid \(VTA\): Forskning](#)

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

I nedenstående lenke finnes det samlet litteratur som omhandler litteratur knyttet til «Varig tilrettelagt arbeid» i skjermet virksomhet.

[☐ Varig tilrettelagt arbeid \(VTA\): Litteratur](#)

6. Motsetninger

20% av alle psykisk utviklingshemmede i de kommunale dagtilbudene kunne hatt et Varig Tilrettelagt Arbeid (VTA), jamfør NAVs krav til arbeidsdeltakelse i dette tiltaket (Reinertsen, 2012). På bakgrunn av disse tallene, jamfør de formulerte målsetninger i St.meld. 47 (1989-90), så kan man slå fast at det er et relativt stort udekket behov for flere Varig Tilrettelagte Arbeidsplasser for personer med psykisk utviklingshemming. Disse funnene støttes av utsagn fra VTA-arrangører og NAV lokalt, som mener det er for få VTA-plasser (Mandal, 2008).

ut på det åpne arbeidsmarkedet, forteller Bente Sjøli, avdelingsleder hos Norasonde.

Attføringsbedriftens verdigrunnlag er tuftet på at alle mennesker har en evne i seg til utvikling og læring. Gjennom tilfredsstillelse av de ulike behov for tilrettelegging og veiledning, får alle muligheten til vekst, utvikling og sosialisering.

– Gjennom meningsfylte arbeidsoppgaver skapes erkjennelse om egen situasjon og muligheter. Hos oss skal alltid hver tiltaksdeltaker oppleve medbestemmelse og imøtekommenhet rundt sine egne behov og de krav som stilles fra våre samarbeidspartnere. Vi skal alltid gjøre vårt ytterste slik at vi gjennom vår kvalifiseringsarena og kreative aktiviteter skal kunne realisere vår ansattes målsetninger om vekst og utvikling, forteller Bente Sjøli.

Ledelsen i avdelingen får ofte skryt for det gode arbeidsmiljøet av tiltaksdeltakerne. Arbeidsoppgavene fremstår viktige i seg selv, men miljøet og klimaet i bedriften er noe som lovprises titt og ofte. Dette kan også være ei viktig forklaring når det gjelder den heller lave formidlingen fra VTA til ordinært arbeid. Tiltaksdeltakerne vil rett og slett ikke gi slipp på det gode miljøet.

– Miljøet er viktig. Vi har et svært lavt sykefravær, og det tyder på at alle holder seg friske og raske gjennom et givende arbeidsmiljø. Vi arrangerer blant annet sommertur og grilling. Vi har musikk hele fredagen og dans for de som ønsker 10 min med litt trim. Dette stimulerer ytterligere til at klimaet på jobb blir bedre, sier Sjøli. ■

Illustrasjonsfoto © NAKU

Inkluderende arbeidsliv og samfunnsansvar er jo titt i tiden, og det gjør det lettere å rekruttere arbeidsliv.

Varig Tilrettelagt Arbeid i ordinær virksomhet

Varig tilrettelagt arbeid er knyttet til egne virksomheter i skjermet sektor, men fra 1. januar 2006 kan det også tilbys Varig Tilrettelagt arbeid innenfor ordinære virksomheter (VTA-O).

Tiltaket er regulert i en egen forskrift om arbeidsmarkedstiltak. Endringer i regelverket tillater etablering av tilrettelagte arbeidsplasser utenfor de skjermede virksomhetene, hvor man styrker mulighetene for overgang til arbeid på ordinære lønns- og arbeidsvilkår.

Ut i ny jobb

I 2009 startet attføringsbedriften Prima opp prosjektet Ny jobb! i samarbeid med Trondheim kommune. Formålet med prosjektet er å gi personer med behov for varig tilrettelagt arbeid individuell hjelp på veien mot en jobb på ordinær arbeidsplass.

Prima er en av Midt-Norges største attføringsbedrifter. De tilrettelegger varige arbeidsplasser (VTA) og har de tre siste årene formidlet varig tilrettelagt arbeid i ordinær bedrift (VTAO) gjennom prosjektet Ny jobb!

– Før vi satte i gang prosjektet var formidlingsarbeidet med sporadisk og tilfeldig. Vi brukte nettverkene våre og bisto arbeidstakere her i overgangen til ordinære arbeidsplasser i den grad vi

hadde kapasitet til det, sier Randi Leer som er leder for prosjektet.

Da Ny jobb! startet opp i 2009, fikk cirka 30 arbeidstakere i tilrettelagt arbeidsplasser på Prima tilbud om å prøve seg i VTAO-stillinger, av disse er 22 personer fortsatt i jobb ved en ordinær bedrift. De andre har valgt å komme tilbake til Prima.

– Disse personene kjente vi jo godt fra før. Men vi tar også i mot søkere utenfor Prima-systemet og får i dag henvendelser fra privatpersoner, dagsentre og bofelleskap. Da kan personen komme hit for en kartleggingsfase og eventuelt arbeidspraksis i fire uker før overgangen til ordinær arbeidsplass, sier Leer.

Hun forteller at de som er med i prosjektet er relativt unge – i 20- og 30årsalderen. Flere av deltakerne er personer med lett til moderat utviklingshemning.

– Etter ansvarsreformen har barn og unge gått i ordinære barnehager og skoler og derfor tror jeg flere også ønsker å komme ut på ordinære arbeidsplasser, sier prosjektlederen.

Siden oppstarten av prosjektet har 53 personer fått tilbud om VTAO gjennom Ny jobb! Ved nyttår var 35 personer aktive i prosjektet.

– For noen kan overgangen til ordinært arbeidsliv være vanskelig. Selv om de er sterke arbeidstakere hos oss, kan det være vanskelig å henge med sosialt

1. Politiske føringer

Jamfør St.meld. 47 (1989-90) skulle disse tilrettelagte arbeidsplassene i ordinært arbeidsliv styrke «normaliseringen» av psykisk utviklingshemmedes livssituasjon, hvor denne type tiltaksform var naturlig å satse på i fremtiden. Arbeids- og Velferdsdirektoratet viser at dette tiltaket har en viss prioritet gjennom «målet om å øke arbeidsrettingen av tiltaket ved å legge mer vekt på overgang til arbeid på ordinære lønns- og arbeidsvilkår» (St.meld. 9, 2006-07, s.205).

[Stortingsmelding nr. 9 \(2006-07\)](#)

2. Lovverk

Tiltaket er regulert i en egen forskrift om arbeidsmarkedstiltak (Kapittel 11) hvor det henvises til at Varig Tilrettelagte Arbeidsplasser også kan tilbys i ordinære virksomheter.

[Forskrift om arbeidsrettede tiltak mv](#)

3. Offentlige tilskuddordninger

Tiltaksarrangør mottar statlig driftstilskudd. Driftstilskuddet utgjør en fast, månedlig sats per godkjent tiltaksplass. Tiltaksarrangør mottar i tillegg kommunalt tilskudd som skal utgjøre minst 25 prosent av det statlige tilskuddet. Tilskuddet betales av deltakernes bostedskommune i henhold til lov 16. januar 1970 nr. 1 om folkeregistrering. Tilskudd til deltakelse i landsdekkende tilbud betales av deltakernes bostedskommune ved innsøking til tiltaket.

[Forskrift om arbeidsrettede tiltak mv.](#)

4. Forskning

Nyere studier (Reinertsen, 2012) at det er fylkesvise forskjeller i andelen psykisk utviklingshemmede som har Varig Tilrettelagt Arbeid i ordinære bedrifter. Årsaken kan muligens tilskrives kommunale variasjoner i arbeidsrelevant kompetanse i hjelpeapparatet, og at noen fylker bærer preg av å ha fraværende, eventuelt dårlig utviklede, allianser mellom hjelpeapparatet og det ordinære arbeidslivet (Lauveng, 2008).

[Arbeidsmaur med gipset hjerte](#)

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

[Nasjonal tilstandsrapport over arbeids- og aktivitetssituasjonen blant personer med utviklingshemning \(Reinertsen, 2012\).](#)

6. Motsetninger

Det er urovekkende lav deltakelse i dette tiltaket når Arbeidsmarkedsetatens antydninger viste til at «opp mot 1/3 av alle psykisk utviklingshemmede med behov for arbeid kunne nyttiggjøre seg av et slikt arbeidstilbud» (St.meld. 47, 1989-1990, s.51).

[Stortingsmelding nr. 47 \(1989-90\)](#)

på den nye arbeidsplassen. Da ønsker de seg kanskje tilbake hit hvor de sosialt sett klarte seg bedre, sier Linda Green Baadsvik som er leder for VTA-tiltaket i Prima, og er med å administrere Ny jobb-prosjektet.

Leer forklarer at det var en viss skepsis fra noen av arbeidslederne i begynnelsen, da noen av de sterkeste arbeidstakerne i Primas egen produksjon ble flyttet ut til nye arbeidsplasser.

– Men dette viste seg bare å være et teoretisk problem og har aldri vært et tema i ettertid. Det frigjorde plasser slik andre fikk prøve seg i disse rollene og skapte mer rullering, som er bra siden det er stor etterspørsel etter VTA-plasser.

For at overgangen til ordinært arbeidsliv skal føles litt tryggere for den enkelte, har Prima åpnet for at deltakerne kan komme tilbake hvis de ikke trives der de er.

– Prima har oppfølgingsansvar for hvert enkelt i seks måneder etter at de går ut i nytt arbeid. Men for noen er dette for kort tid, og da forsetter oppfølgingen etter behov. De som ønsker å avslutte arbeidsforholdet i en ordinær bedrift har muligheten til å komme tilbake. Vi har ennå ikke sagt nei til noen som vil tilbake. I en overgangsfase er det også noen som velger å ha noen dager her og noen dager på den nye arbeidsplassen.

Nyttig for arbeidsgivere

Leer understreker likevel at de aller fleste fremdeles står i VTAO-stillingene sine.

– Vi har ingen systematiske

undersøkelser på tilfredshet med prosjektet. Men det at flesteparten står i jobbene sine, er jo den beste indikatoren vi har på at jobbformidlingen har vært vellykket. Vi får tilbakemeldinger på at begge parter er fornøyde. For arbeidsgiverne får de gevinst gjennom god hjelp på arbeidsplassen. Og for arbeidstakerne betyr det at de kan fylle dagene med noe fornuftig, forklarer Randi Leer.

For å rekruttere arbeidsgivere, gikk Prima offensivt ut i starten for å promotere prosjektet. De har nå arbeidsgivere innen bl.a. helse og omsorg, barnehager, dagligvarehandler, sportsbutikker, vaktmestere, NAV-kontorer og hos Fylkesmannen.

– Nå kartlegger jeg arbeidstakerens interesseområde. Jeg spør om de har en drømmearbeidsplass, og så kan vi ta direkte kontakt med stedet. Mange er ofte fokusert på hvilket yrke de vil ha, men noen ganger kan det komme ideer til arbeidsplasser ut fra fritidsinteressene deres, sier Leer.

Hun forteller at noen arbeidsgivere har fordommer ved første forespørsel, men at de som regel blir positive når de får mer innsikt i ordningen.

– De får vite at Prima sørger for oppfølging og at det gis tilskudd fra NAV slik at det ikke medfører kostnader. Ordningen er jo til nytte for dem også, sier Leer.

– Inkluderende arbeidsliv og samfunnsansvar er jo litt i tiden, og det gjør det lettere å rekruttere arbeidsgivere, legger Baadsvik til. ■

KAP. 2

FAMILIE OG VENNER

Det finnes ikke noe mer verdifullt enn mennesket, som individ og som deltaker i et fellesskap. Menneskets verdi kan ikke graderes.

Menneskets liv, prioriteringer og betydning synliggjøres og påvirkes i samvær og fellesskap med andre mennesker. Familien er samfunnets grunnleggende sosiale enhet – den viktigste arena for tilhørighet, nærhet og fellesskap og den beste ramme rundt barns oppvekst. Den omsorg vi gir hverandre i familie, vennekrets og nabolag, bærer i seg viktige verdier og er et nødvendig fundament i et solidarisk samfunn der vi tar ansvar for hverandre.

Venner kan hjelpe en til å strekke seg ut over det som er kjent og trygt, slik at en kan prøve ut nye muligheter og kanskje få til ting som en ikke trodde at en ville klare.

Omsorgsansvaret mellom familiemedlemmer er i hovedsak basert på frivillighet og sosiale og etiske normer.

Frivillig innsats og offentlig hjelp

Ser man bort fra foreldreansvaret for barn, er omsorgsansvaret mellom familiemedlemmer i hovedsak basert på frivillighet og sosiale og etiske normer. Det er verken ønskelig eller mulig å erstatte denne omsorgen med offentlige tjenester. Et samspill mellom frivillig innsats og offentlig hjelp er derfor både et mål og en bærebjelke i pleie- og omsorgspolitikken.

For noen vil rollen som pårørende være et fulldøgns ansvar som kan strekke seg over måneder og av og til flere år. En pårørendepolitikk må ha øye for dette, og se på avlastningsordninger som en nødvendig investering slik at pårørende ikke brenner ut og selv blir brukere av andre velferdsstatlige ordninger (NOU 2011:11. Innovasjon i omsorg).

I forhold til venner forbindes det ofte med nærhet og varme følelser, og en omtaler sine venner som noen som er viktig for en og som beriker ens liv. For utviklingshemmede som ofte er mye sammen med familie eller betalte hjelpere, kan vennskap ha en særlig betydning. Venner kan hjelpe en til å strekke seg ut over det som er kjent og trygt, slik at en kan prøve ut nye muligheter

og kanskje få til ting som en ikke trodde at en ville klare. Med venner kan en også snakke om andre ting enn det en vil fortelle foreldre eller hjelpere, og en kan prøve ut nye roller og væremåter.

Gustavsson (1998) viser til at utviklingshemmede ofte blir valgt bort fra vennskap med andre, men skriver at det ikke nødvendigvis handler om at noen aktivt blir valgt bort. De blir bare ikke valgt fordi andre blir foretrukket. I rapporten «Innfridde mål eller brutte visjoner?» fra 2011, oppgis det at 40 % av utviklingshemmede i undersøkelsen ikke har venner (utenfor boligen). Blant befolkningen for øvrig, er tilsvarende tall 2 %.

[Rapporten finner på naku.no](#)

I vår tid har vennskap fått fornyet betydning, ikke minst blant yngre mennesker; noe som henger sammen med urbanisering og endrede familieforhold. Det finnes ulike former for vennskap; barndomsvenner, bestevenner, omgangsvenner og venner en utfører spesielle aktiviteter sammen med. Årsaken til at vi har ulike typer venner henger ofte sammen med at vi beveger oss på ulike arenaer og i ulike samfunnsstrukturer. En kan hevde at et av midlene for å fremme vennskap hos alle er at vi har mulighet til å være på steder der vi treffer ulike mennesker i ulike roller. På fotballtrening, på jobb eller i prat med naboen over gjerde.

1. Politiske føringer

Det overordnede målet for den norske politikken for funksjonshemmede har siden 1981 vært «full deltakelse og likestilling.»

[NOU 2001:22](#)

Retten til helhetlige tjenester og koordinering gjennom individuell plan (IP), koordinator og koordinerende enhet (KE) for habilitering og rehabilitering er forsterket og tydeliggjort i ny Helse- og omsorgstjenestelov og endringer i annet lovverk. Styrkingen av lovgivningen på dette området, er et sentralt virkemiddel i å sikre bedre koordinerte tjenester til de som trenger det. Dette er et av målene i Nasjonal helse- og omsorgsplan 2011–2015.

[Lovgrunnlag for individuell plan](#)

[NOU 2011:11 – Innovasjon i omsorg](#)

2. Lovverk

Individuell plan (IP) skal bidra til at brukeren får et helhetlig, koordinert og individuelt tilpasset tjenestetilbud. Det er fra 2012 lovkrav om etablering av koordinerende enhet med et overordnet ansvar for arbeidet med individuell plan, og for oppnevning, opplæring og veiledning av koordinator. Lovkravet gjelder både kommuner og helseforetak.

[Rettigheter om avlastning er hjemlet i helse- og omsorgstjenesteloven](#)

3. Offentlige tilskuddsordninger

Rammetilskuddet til kommunene, har en vektning av hvor mange personer med utviklingshemming over 16 år som bor i kommunen (vektning av gruppen under 16 år, falt bort fra 2011). Midlene er ikke øremerket. I tillegg skal en toppfinansieringsordning kompensere for kostnader til ressurskrevende brukere under 67 år.

[Informasjon om rammetilskuddet](#)

Familier med alvorlig syke eller funksjonshemmede barn kan ha behov for flere tjenester fra NAV. Hjelpemidler, grunnstønad og/eller hjelpestønad er eksempler på ytelser som kan være til hjelp i dagliglivet.

[NAV Sykt barn eller familie](#)

4. Forskning

[Kittelsaa, Anna: «Vanlig eller utviklingshemmet?»](#)

[NOVA rapport 19/11: «HINDERLØYPE, Foreldre, barn og funksjonshemming»](#)

[Riddersporre: «Att möta det oväntade: tidigt föräldraskap till barn med Downs syndrom» \(2003\)](#)

[Søderstrøm/Tøssebro: «Innfridde mål eller brutte visjoner?» \(2011\)](#)

Dette argumentet finner vi også igjen i forhold til argumentasjonen om at man bør ha tjenesteytere som representerer ulike arenaer. På skolen finner vi læreren, på fotballen finner vi fotballtreneren, på jobben er det arbeidslederen også så videre. Denne måten å strukturere livet vårt på ser ut til å spille en viktig rolle i forhold til å utvikle vennskap.

Foreldre og hjelpeapparatet – Hvem har ansvaret?

Rettsikkerhet er en av grunnpilarene i rettsstaten. For personer med utviklingshemming kreves det at det offentlige ikke bare veileder om eksisterende rettigheter, men følger opp og sikrer at rettigheten innvilges og gis. Lovregulerte rettigheter er ikke i prinsippet noe man må kjempe for eller gå rettens vei for å få.

Mange foreldre til utviklingshemmede kjemper en daglig kamp for sine barn, også når barna har blitt voksne. Ikke bare i forhold til å få dagliglivet til å fungere best mulig for hele familien, men også for at lovpålagte rettigheter barnet deres har krav på, blir gjennomført. Hva gjør det med en familie å være nødt til å hele tiden sørge for at rettsikkerheten til ens barn blir tatt vare på?

Asgeir Tranås har ei voksen datter med psykisk utviklingshemming, Tine (27). Han og kona Tordis vet hva det krever å forholde seg til et kommunalt system som i teorien skal være der for dem, men som de i praksis føler de ofte må kjempe mot. Han forteller om store forskjeller fra kommune til kommune når det gjelder hvilket tilbud som eksisterer, og hvilken hjelp som kan skaffes til veie.

Samarbeid er et nøkkelord

Asgeir sier han har truffet på mennesker som har forstått og vært ærlige i forhold til hva de kan og vet. Som har sagt «det er godt mulig du har rett, Asgeir – dette

skal jeg undersøke».

– Da føler jeg at det er et samarbeid, og det er dét Tine trenger; folk som vil det beste for henne. Det er disse folkene som er grunnen til at vi har kommet så langt som vi har gjort i diverse saker opp gjennom årene. Det vi ønsker er samarbeid, kunnskap og at Tine skal få mest og best mulig intelligent hjelp, og best mulig bruk av ressursene som finnes. At rettsikkerheten til voksne med psykisk utviklingshemming er sikret, uavhengig av om foreldrene eksisterer eller ikke.

Mangel på rettsikkerhet

– Vi har i alle år vært nødt til å kjempe for å få ting på plass for Tine, både overfor trygdekontor og NAV. Hele tida har vi vært nødt til å jobbe for rettighetene hennes. Men vi har vunnet frem i alle sakene til slutt. Det vi har tenkt i utgangspunktet, har alltid vist seg å være riktig, forteller Asgeir.

Han mener det er rimelig at foreldre kjemper for sine barns rettigheter, så lenge barna er under atten år.

– Alle foreldre har det ansvaret for ungene sine. Men vi har bare vært nødt til å fortsette også etter at Tine ble voksen.

Asgeir mener det er en åpenbar mangel på rettsikkerhet for voksne med psykisk utviklingshemming i Norge i dag.

– Hvem har ansvaret? Hvem skal representere det? Det får jeg ikke noe svar på. Dermed blir det jo vi foreldre som må gjøre det så lenge vi lever.

Overgang til videregående

Tine bodde hjemme med foreldrene i Fosnes kommune i Nord-Trøndelag til hun var ferdig med ungdomsskolen. Ved overgang til videregående fant de i samråd med kommunen ut at det var best for Tine å flytte til Vikna.

– De i Vikna har vært kjempeflinke

og har mye erfaring. Vi har vært veldig fornøyde med tilbudet Tine har hatt der.

Han skryter også av de som har jobbet med datteren. – Mange av dem har gjort mer for Tine enn man kan forlange, også på sin egen fritid. De som er nær Tine jobber med hjertet. Det er systemet som svikter – de som har myndighet til å fatte vedtak om tjenester, og som er satt til å forvalte lovteksten.

Endret kostholdet

Asgeir og kona har flere ganger vært nødt til å ta opp kamper når det gjelder Tines hjelpetilbud.

– Det handler om enkeltsaker og episoder, om urimeligheter når det gjelder å få organisert hjelpen til dattera vår, mener Asgeir.

Han forteller om den første kampen de måtte ta som foreldre, da Tine var tre år.

– Hun var skikkelig dårlig, sanset ikke riktig og var veldig fjern. I tillegg hadde hun konstante smerter i kroppen og var oversanselig. Det virket som det var like vondt å bli tatt på som å dette ned ei loftstrapp.

De fjernet gluten og melk fra Tines kosthold, et kontroversielt valg den gangen.

– Vi måtte presse gjennom at det var noe som skulle tas hensyn til.

Asgeir forteller at omleggingen av kostholdet etter deres oppfatning førte til stor forandring, og at den første åpenbare endringen var at hun ville opp i fanget og kose.

– Hun ble et annet menneske. Vi berget henne på et vis fra den totale katastrofe.

Voksen i alder

Å være foreldrene til Tine har i noen perioder vært mer utfordrende enn andre. De fikk en stor knekk da datteren som sekstenåring flyttet hjemmefra for å gå på videregående.

– Plutselig fikk vi «fri»; hun var ikke oppi oss hele tida. Hun hadde heller aldri sovet gjennom ei hel natt. Etter noen uker smalt det plutselig, både fysisk og psykisk. Vi ble helt satt ut, og ble sittende i sofaen og se på veggen i et helt år.

– Hva tror du det handlet om?

– Presset hadde vært så høyt. Det hadde vært så mye jobb, styr og fokus. Mens det sto på, holdt vi det i gang. Men når vi plutselig fikk fri ble vi bare helt utslått.

– Hvordan påvirker alt dette familien?

– Vi har bare kunnet glemme jobbkarriere. Vi har jo blitt utslitt. Kona er uføretrygdet.

Det går med så mye energi på å måtte kjempe for å få ting på plass, om det er i forhold til kosthold eller trygderettigheter. Hvem skal ta kampen for å sikre rettighetene hennes om ikke vi gjør det? Tine defineres som voksen, men det blir jo så feil både juridisk, følelsesmessig og praktisk. Hun vil alltid være ei lita jente i en stor kropp.

Når Asgeir og Tordis må sende henne tilbake til Vikna etter helgebeseøk hjemme, synes de det er like vondt som å skulle sende fra seg en femåring som ikke vil reise.

– Hun er like knyttet til oss som en liten unge, og dette kommer ikke til å forandre seg.

Tanken på at vi skal dø fra henne en dag, sliter oss ned. Hun behøver så mye hjelp. I perioder tenker vi ikke så mye på det, det ligger nok en overlevelsesmekanisme der, tror Asgeir, som presiserer at de også opplever mye stor glede ved å være foreldre til Tine.

– Jeg har godtatt Tine som hun er, og hun er utrolig verdifull. Jeg er stolt av henne.

Vanskelig når forvaltningen ikke svarer
Asgeir beretter om en pågående sak som

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

[BIBSYS venner](#)

[BIBSYS familie](#)

[Hva med oss? – Kurs for foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne](#)

[Kittelsaa, Anna: Når de voksne skal ha litt fri \(Embla, 1-05\)](#)

[Thorsen/Myrvang. Livsløp og hverdagsliv med utviklingshemming](#)

[Bjørnrå/ Guneriusen/ Sommerbakk: Utviklingshemning, autonomi og avhengighet \(2008\)](#)

[Nordlandssykehuset \(kursmaterieell\). Kropp, identitet og seksualitet \(2010\)](#)

[Dahle/Torgauten: Utviklingshemning og tros- og livssynsutøvelse \(2010\)](#)

[Jensen, Wenche. Mitt liv som utviklingshemmet](#)

[Informasjons- og utviklingsprogram 2010–2013 «Mennesker med utviklingshemming skal heller ikke diskrimineres»](#)

[Erfaringer fra prosjekt familieveiviser](#)

[Amundsen, Norunn. Storesøster Astrid \(2011\)](#)

Illustrasjonsbilder © NAKU

6. Motsetninger

På tross av at det signaliseres politisk at avlastningsordninger bør ses på som en nødvendig investering, er avlastning en tjeneste det trolig er underforbruk av. Her omtales svakheter i saksutredning og vedtak om avlastning i kommunene.

Personer med utviklingshemming har samme rettigheter som andre borgere, men i praksis er det fremdeles langt igjen til målsettingen om full deltakelse og likestilling nås. Det er i senere tid reist kritikk blant annet om økt segregering på enkelte samfunnsområder, for eksempel i skolen.

nå har havnet hos Fylkesmannen. Han mener saken tydelig synliggjør spørsmålet angående rettssikkerheten til voksne med psykisk utviklingshemming.

For skoleåret 2011–2012 ble det på vegne av Tine søkt om å få økt voksenopplæringstimene hennes fra tre til seks timer i uka. Dette etter vurdering av spesialpedagogen og pedagogen som har ansvaret for henne.

– Sammen formulerte de en svært godt begrunnet søknad, og beskrev Tines potensial og fremgang, forklarer Asgeir.

– Men det kom aldri noe svar. I forvaltningsloven står det at du skal ha tilbakemelding inne tre uker. Men siden det var de kommunalansatte som søkte på vegne av Tine, virket det som dette ikke gjaldt. Det kunne virke som hun ikke eksisterte som egen, juridisk person.

Flere måneder uten svar

Asgeir forteller at svaret kom etter tre-fire måneder med venting og masing.

– Svaret ble sendt internt til den fagansvarlige i kommunen. Tine fikk tilbud om tre timer, som alle får uansett behov. Men når antallet reduseres i forhold til hva det er søkt om, skal det gjøres en ekstern faglig vurdering. De som står for avgjørelsen har ikke den nødvendige fagkompetansen. Det hadde ikke blitt gjort.

På svarskrivet sto i følge Asgeir navnene til han og kona og hjelpevergen/

PP-kontoret, men ingen av disse ble tilsendt kopi.

– På grunn av ferieavvikling fikk jeg vite at svaret hadde kommet først en måned etterpå. Da hadde tidsfristen for å klage gått ut. Jeg var sikker på at det bare var Tordis og jeg som ikke hadde fått brevet, og kjefte på hjelpevergen for at han ikke hadde orientert oss. Men han hadde jo heller ikke hørt noe, sukker Asgeir.

De sendte inn klage både på saksbehandlingen og vedtaket, men Asgeir sier det nå har gått flere måneder uten noe svar.

– Saken har nå havnet hos Fylkesmannen, noe den nok aldri hadde gjort var det ikke for at vi foreldre eksisterer. Det er i tilfeller som dette man føler en uverdighet, først og fremst overfor Tine, men også overfor oss.

Vanskelig å klage

Asgeir synes det med klaging på vedtak og andre forhold er komplisert og vanskelig, på grunn av mangel på kunnskap og arena.

– Vi og mange med oss føler utrygghet overfor hva som skjer hvis vi klager, og da lar man det ofte heller være. Du må være steintøff for å tørre å klage, det er vanskelig og tungt.

En klage blir ofte mer omfattende enn selve søknaden. Den blir gjerne til en

» Jeg forlanger verdighet i møte med hjelpeapparatet. Vi har møtt så mye uverdighet, avvisning og arroganse. Det er dårlig samfunnsøkonomi når vi går rundt og er sinte og fortvilte, og må ta nye runder gang på gang for å få gjennom en enkel sak der vi er sikre på at vi har rett.

ASGEIR TRANÅS, FAR TIL TINE (27)

lang og forklarende avhandling, der du også må brette ut mye av deg sjøl. Det er en trist prosess.

Asgeir forteller om en følelse av å kjenne seg liten og uverdig, spesielt når man er bombesikker på at man har rett.

– Heller ikke da er det sikkert man orker eller tør. Tanken på at du kanskje blir sett på en som ødelegger samarbeidet hvis du ikke bukker og takker og er såre fornøyd, er skremmende. Du er redd en konsekvens kan bli at forholdene til barnet ditt skal bli verre.

Forlanger verdighet og respekt

I møte med det offentlige ønsker Asgeir ærlighet, rederlighet og respekt. Han forlanger ikke dyp kunnskap i det han spør om, men han forventer at den som møter ham i skranken gjør jobben sin og undersøker videre.

– Jeg forlanger verdighet i møte med hjelpeapparatet. Vi har møtt så mye uverdighet, avvisning og arroganse. Det er dårlig samfunnsøkonomi når vi går rundt og er sinte og fortvilte, og må ta nye runder gang på gang for å få gjennom en enkel sak der vi er sikre på at vi har rett.

Det koster penger og så mye kapasitet at vi kanskje ikke har igjen noe positiv energi vi kan bruke på Tine. ■

Asgeir Tranås © Privat

HELSE OG OMSORG

Helse handler om at vi selv kan velge hvordan vi vil leve. Lever vi sunt, kan vi tenke at vi investerer i god helse. God helse er en ressurs i dagliglivet. Vi kan tenke at vi bruker, sparer og investerer i god helse. Omsorg handler om å føle for, bry seg om, og hjelpe andre. Omsorg er både et arbeid og hjelp som blir gitt i forskjellige situasjoner. Det er en tilstand som oppstår i møtet mellom mennesker.

Generelt kan man si at relevante og tilgjengelige helsetjenester til innbyggerne hører til de viktigste og grunnleggende oppgavene i et samfunn. I internasjonal målestokk og generelt sett er norske innbyggere godt sikret. Likevel streber norske myndigheter og norsk helsevesen stadig mot å bedre helse-tjenestetilbudet, med vekt på relevante, helhetlige og tilgjengelige tjenester av ypperste kvalitet. Noen grupper av befolkningen kommer imidlertid dårligere ut enn befolkningen generelt sett, og i enkelte tilfeller svært dårlig ut. Det gjelder blant annet personer med utviklingshemning. Det er mange årsaker til det. Utviklingshemning innebærer i ulik grad kognitiv svikt, som gjør at personer med utviklingshemning kan ha vansker med å formidle sine helseplager på en forståelig måte til sine omgivelser. De kan ha vansker med å kople symptomer til sykdom. De kan ha vansker med å forstå sammenhenger mellom eksempelvis livsførsel og helseplager, ulykker/ skader og helseplager osv. Videre er det slik at omgivelsene har ulik grad av kunnskap om utviklingshemning eller hvordan man bør kommunisere med og omgås personer med utviklingshemning. Det kan føre til blant annet underdiagnostisering og feildiagnostisering. Nasjonale og internasjonale undersøkelser viser også at personer med utviklingshemninger har økt forekomst av helseplager, både somatiske og psykiske.

Somatisk helse

I det påfølgende kapitlet vil vi se hvordan et fagmiljø i Førde og Stokke har iverksatt tiltak for å bedre helseoppfølging av personer med utviklingshemning.

Formell kompetanse om helse

I Førde kommune er alltid sykepleier eller vernepleier på jobb for å ta vare på brukernes helse i den daglige omsorgen.

– Det er viktig å få i seg vann, sier Anita Espedal (45) og tar en stor slurk av plastflasken. Espedal har nyervervet diabetes og må derfor være ekstra påpasselig med å drikke. To store vannflasker er med når går ut for å nyte sola i hagen. Sykepleier Torgrunn Fauske har fulgt Anita gjennom 20 år og kjenner den jevnaldrende kvinnen godt. Med diabetes er det nå en del å passe på:

– Blodsukkeret sjekker hun selv flere ganger for dagen, sier Torgrunn, og Anita demonstrerer med et lite, kjapt stikk i fingeren.

Helsebevissthet gir flere fordeler

De rundt 30 andre personene som mottar tjenester fra Bu- og miljøtjenesta i Førde, har alltid en vernepleier eller en sykepleier på vakt.

– De har observasjonskompetanse til å avdekke sykdom. I gruppen med de eldste brukerne er det alltid to sykepleiere

eller vernepleiere på dag- og kveldsvakt, og én i helgene, sier leder for Bu- og miljøtjenesta, Harald Bjarre Reite.

– Vi ønsker å sikre at helsa til brukerne følges opp og vi er opptatt av at medisineringen er riktig. Vi har også blitt mer bevisste på å undersøke helsemessige årsaker til adferdsendring før vi leter etter forklaringer i miljøet, forklarer Reite.

Han ramser opp flere forhold som har blitt avdekket etter at de fikk verne- og sykepleiere på vakt:

– Én bruker har fått påvist diabetes, en annen har blitt bedre av å endre epilepsimedisiner. Vi har hatt fokus på at de alle får i seg nok vann for å forebygge plager som urinveisinfeksjon, lavt blodsukker, lungebetennelse og andre ting. Og vi har oppfølging i forhold til overvekt. Beboere som trenger intravenøs behandling kan få det her hjemme i trygge omgivelser. Fordi vi har denne fagkompetansen i de daglige tjenestene slipper beboere å ligge på sykehus for behandling. Han presiserer viktigheten av tverrfaglighet:

– Vi har sosionomer, barnevernspedagoger, ergoterapeuter og helsefagarbeidere i personalgruppen, sier Reite som selv er utdannet vernepleier.

– Løsningen vår er et resultat av politisk vilje til å styrke kvaliteten på tjenestene i kommunen. Bemanningsmodellen vår har vi hentet fra sykehjem og psykiatri her i Førde, sier Harald. Han

1. Politiske føringer

En grunnleggende verdi i Norge er at alle skal ha lik tilgang til gode helsetjenester finansiert gjennom offentlige ordninger. Status og helse-tilstand skal ikke være avgjørende for den innsats som ytes av offentlige helsetjenester.

I Stortingsmelding nr. 40 (2002–2003) *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*, beskrev regjeringen sine mål for helsetjenester for personer med nedsatt funksjonsevne, herunder personer med utviklingshemning. Det ble blant annet pekt på at helsetilbudet til gruppen må styrkes.

 [Stortingsmelding nr. 40 \(2002–2003\) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer](#)

Illustrasjonsfoto © Kim Berge

2. Lovverk

Både individuell plan og fastlegeordningen er ordninger som skal bedre kontinuiteten og koordineringen for den enkelte. Fastlegen er den som kan henvise til spesialisthelsetjenesten/sykehuset.

[FOR 2000-04-14 nr 328:](#)
[Forskrift om fastlegeordning i kommunene](#)

Samhandlingsreformen skal blant annet sørge for at en større andel av tjenestene skal ytes i kommunene der folk lever og bor.

[Samhandlingsreformen](#)

[Helse- og omsorgstjenesteloven](#)

[Pasient- og brukerrettighetsloven](#)

mener det på sikt lønner seg å investere i fagkompetanse.

– Kanskje koster det litt å ansette sykepleiere, men det er en nyttig bruk av ressurser. Ved at brukerne har det bedre og personalet føler seg tryggere på jobb, går også sykefraværet ned.

Symptomenes vanskelige språk

– Ikke alle brukerne har talespråk. Noen endrer atferd og kroppsspråk. Etter at vi fikk den bemanningen vi ønsker, har vi blitt mer bevisste på å se etter somatiske forklaringer til endret atferd. Sykepleiere og vernepleiere er bedre i stand til å tolke hva som kan være i veien. Legene stoler på deres observasjoner og vi blir tatt på alvor hvis vi for eksempel kontakter legevakten med noe akutt, sier Harald Bjarte Reite. Han roser også samarbeidet med fastlegene i kommunen.

– Legene her i Førde har blitt veldig flinke til å bli med i møter med personal og pårørende. Ett av målene med helseoppfølgingen av brukerne, var at fastlegen er med i de årlige ansvarsmøtene. Dette ser nå ut til å fungere, forteller Reite.

Mariann Kapstad, fastlege ved Førde Legesenter, er en av dem som deltar i slike møter.

– Å kjenne pasienten over tid er vesentlig for lettere å kunne vurdere ulike symptomer når akutte ting oppstår. Ved

å delta i ansvarsmøter, lærer vi mer om helheten og ikke bare det aktuelle problemet, sier hun. Kapstad setter pris på at personalet hjelper til med å formidle pasientens helseproblemer.

– Både kommunikasjonen og den kliniske undersøkelsen kan være utfordrende. Da er det nyttig at personalet er med.

Ingen legeinnkalling

I NAKUs rapport om helseoppfølging fra 2007, skisseres en rekke tiltak som må til for å sikre at sykdommer og plager blir fanget opp. Ett av forslagene er at personer med utviklingshemning blir kalt inn til årlig helsesjekk hos primærlegen.

– Tannhelsetjenesten kaller inn brukerne til årlig sjekk. Men når det gjelder legene, har vi ikke satt en tilsvarende innkallingsrutine i system, sier Reite.

– Med denne daglige observasjonskompetansen i personalet, føler jeg at det kanskje ikke er nødvendig med innkalling. Brukerne her får legehjelp når det er nødvendig. Det er i det daglige vi ser helseendringer og personalet kjenner brukerne best.

Stokke kommune har valgt å benytte en litt annen tilnærming. De benytter arbeidsredskapet helsesjekken. Dette innebærer at de innførte rutiner for innkalling til fastlege og sjekklister legene kan bruke når de får inn pasienter med utviklingshemning.

[Les mer om helsesjekken på naku.no](#)

Illustrasjonsfoto © Kim Berge

Sunne matvaner

Personalet ved Bu- og miljøtjenesta i Førde registrerer at det er et stort vektproblem blant brukerne som igjen kan føre til livsstilssykdommer.

Arbeidsleder i Prestebøen, Erik Øksenberg Wold, sier personalet prøver så godt de kan å inspirere brukerne til å spise sunn og variert mat.

– Vi motiverer til sunnere kosemat som fruktsalater. Når vi skal ut på tur smører vi rundstykker istedenfor å grille pølser hver gang. Vi arrangerer fysiske aktiviteter som turer i marka og bowling. På dagsenteret har de også begynt å med flere gjøremål i frisk luft.

Bedre omsorg

Når helsebiten nå er styrket, er det nye områder Bu- og miljøtjenesta i Førde ønsker kompetanseheving blant personalet.

– Hvis vi skal ha fokus på fysisk sykdom, må vi samtidig tenke på psykisk helse. To av våre medarbeidere tar nå videreutdanning innen psykiatri. Etter hvert ønsker vi også at to personer tar videreutdanning innen geriatri, fordi personer med utviklingshemninger blir eldre som resten av befolkningen, sier Harald Bjarne Reite.

– Ved å heve kompetansen innad og samtidig jobbe tverrfaglig, har vi et større refleksjonsnivå innad i personalgruppa i forhold til hver brukers integritet og selvbestemmelse. Det er viktig at også hjelpeleieren og assistentens rolle i varetas og at både erfart og formell kompetanse kombineres. Slik blir våre tjenester mer profesjonelle og det skaper bedre omsorg for den enkelte bruker, sier Reite.

3. Offentlige tilskuddsordninger

[Rammetilskudd](#)
[Særlig ressurskrevende helse- og sosialtjenester](#)

[Tilskuddsordning for særlig ressurskrevende helse- og sosialtjenester i kommunene](#)

4. Forskning

I 2007 publiserte Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemning (NAKU) en rapport på bestilling fra Helsedirektoratet. Her kom det fram at personer med utviklingshemning har dårligere helseoppfølging enn resten av befolkningen. Årsakene som trekkes fram er blant annet at personer med utviklingshemning kan ha vansker med å formidle sine helseplager på en forståelig måte, at de har vansker med å kople symptomer til sykdom og at det er lite kunnskap om utviklingshemning blant helsepersonell. Det vises også til dokumentasjon på at personer med utviklingshemninger har flere somatiske og psykiske plager enn befolkningen generelt. I rapporten anbefales det en rekke tiltak, blant annet at det etableres strukturer for å fange opp helseproblemer. Rapporten inneholder tips til lesestoff om mer forskning.

[Rapporten finner du på naku.no](#)

Hvis vi skal ha fokus på fysisk sykdom, må vi samtidig tenke på psykisk helse.

» Vi fikk fram en mye bedre sammenheng mellom de ulike fagene og fikk integrert helsefag inn i den pedagogiske tenkningen hos studentene. Studentene selv sier at dette har gitt dem mange aha-opplevelser, det har kommet mange viktige erkjennelser og forståelse av sammenhenger underveis i arbeidet.

ANNE P. HOLM, FAGKOORDINATOR VED VERNEPLEIERUTDANNINGEN VED HIST

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

- [Rapporten helseoppfølging av personer med utviklingshemning](#)
- [E-læring om helseoppfølging](#)
- [E-læring om pasientrettighetsloven](#)
- [Helsesjekk ved utviklingshemning](#)
- [Bibsys](#)
- [Tako, tannhelse](#)

6. Motsetninger

Det er veldokumentert at personer med utviklingshemning har større helsesvikt enn den øvrige befolkningen, på tross av denne kunnskapen har man valgt å ha en helseoppfølging som for voksen innebærer at man selv må aktivt søke tjenester vedrørende egen helse.

Ved å gjennomføre e-læringsprogrammet «Helseoppfølging av personer med utviklingshemning» vil man få økt kunnskap og oppmerksomhet om disse forholdene.

[E-læringsprogrammet «helseoppfølging av personer med utviklingshemning»](#)

Vernepleierstudiet ved Høgskolen i Sør-Trøndelag har tatt i bruk programmet i sin undervisning.

Fagkoordinator ved vernepleierutdanningen ved Høgskolen i Sør-Trøndelag, Anne P. Holm, skriver på [naku.no](#) at vernepleierstudentene har gått gjennom e-programmet, drøftet problemstillinger i grupper og lagt refleksjonene fram i

plenium og ved skriftlig besvarelse:

– Vi fikk fram en mye bedre sammenheng mellom de ulike fagene og fikk integrert helsefag inn i den pedagogiske tenkningen hos studentene. Studentene selv sier at dette har gitt dem mange aha-opplevelser, det har kommet mange viktige erkjennelser og forståelse av sammenhenger underveis i arbeidet. De har også forstått problemet personer med utviklingshemning har med å bli sett og hørt i forhold til sin helsetilstand, og ser på seg selv som viktige aktører for en bedret endring. ■

[Du kan se en kort film om deres erfaringer](#)

Høgskolelektor ved HiST
Anne P. Holm © Kim Berge

Psykisk helse

Nasjonale og internasjonale studier viser at utviklingshemmede er mer utsatt for å utvikle psykiske lidelser og atferdsforstyrrelser enn befolkningen generelt. Likevel er personer med utviklingshemning og psykiske vansker under-representert når det gjelder utredning, behandling, forskning og faglig oppmerksomhet.

Personer med utviklingshemning var heller ikke en særlig påaktet gruppe i forbindelse med satsing på psykisk helse gjennom *Opptrappingsplanen* for psykisk helse. Behovet for å sette fokus på utviklingshemmede og psykisk helse er derfor stort. Ikke minst er det viktig å rette oppmerksomhet mot manglende forståelse for at utviklingshemmede kan ha psykiske vansker.

Mangel på kunnskap om dette kan blant annet medføre at psykiske lidelser tilskrives personers utviklingshemning og at nødvendig psykisk helsehjelp dermed uteblir.

På de påfølgende sidene vil du lese om hvordan Kvam kommune og Bardu kommune har organisert psykiske helsetjenester slik at de kommer utviklingshemmede til gode.

– I lov om helse og omsorgstjenester i kommunene, står det at vi skal yte psykisk helsehjelp til alle innbyggere som bor eller oppholder seg i kommunen, sier Kristin Johannesen ved Psykiatrisk hjemmesjukepleie i Kvam kommune. Kvam skiller derfor ikke mellom utviklingshemmede og andre.

– Tilbudet gis ut fra serviceerklæringen Kvam kommune har. Den sier at vi skal yte psykisk helsearbeid til alle innbyggere over 18 år og vi har derfor valgt ikke å skille mellom utviklingshemmede og andre. Psykiske lidelser er kanskje ikke alltid like lett å oppdage og identifisere hos personer med utviklingshemning, men ut fra samtaler og vurderinger prøver vi å komme fram hvilke problemstillinger de har.

Hva er fordelene og ulempene ved å organisere det på denne måten?

– Fordelen er at de som har en utviklingshemning får det samme tilbudet som andre og at de ikke blir diskriminerte. utfordringen kan være at psykiske helsearbeidere kanskje ikke kan nok om utviklingshemninger, og det krever et godt samarbeid med andre som jobber med utviklingshemmede.

1. Politiske føringer

- [FN konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne](#)
- [Stortingsmelding nr. 40 \(2002–2003\) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer](#)
- [Stortingsmelding nr. 25. \(1996–97\) «Åpenhet og helhet»](#)
- [Stortingsproposisjon nr. 63\(97-98\) Opptrappingsplanen for psykisk helse](#)
- [Samhandlingsreformen](#)

2. Lovverk

- [Diskriminerings- og tilgjengelighetsloven](#)
- [Folkehelseloven](#)
- [Helsepersonell-loven](#)
- [Lov om kommunale helse- og omsorgstjenester](#)
- [Lov om pasient og brukerrettigheter](#)
- [Lov om etablering og gjennomføring av psykisk helsevern \(psykisk helsevernloven\)](#)

Illustrasjonsfoto © Kim Berge

3. Offentlige tilskuddsordninger

- [Helsedirektoratets sider om tilskuddsordninger innen psykisk helsearbeid i kommunene](#)
- [Rammetilskudd Særlig ressurskrevende helse- og sosialtjenester](#)
- [Tilskuddsordning for særlig ressurskrevende helse- og sosialtjenester i kommunene](#)

4. Forskning

NAKU har i samarbeid med flere fagmiljøer utarbeidet to sentrale rapporter som omhandler psykisk helse.

- [Rapport om utviklingshemning og psykisk helsetjenester](#)
- [Rapport om utviklingshemning og helsetjenester](#)

Den psykiatriske hjemmesykepleien i kommunen har tett samarbeid med Kalhagen bofelleskap der det bor personer med utviklingshemninger. Det er leder ved Kalhagen, Liv Nygård glad for.

Hvordan identifiserer dere psykiske vansker og lidelser hos beboere i bofelleskapet?

– Mange av de ansatte har jobbet her lenge og kjenner brukerne veldig godt. De fanger fort opp forandringer. Prater personen mer eller mindre enn de pleier? Møter de blikket ditt? Er stemmeleiet forandret? Hvordan er kroppsspråket? Er de mer maniske eller trekker de seg mer inn i seg selv? De ansatte er veldig observante på dette.

Hva gjør dere ved mistanke om psykisk lidelse?

– Kvam har satset mye på videreutdanning. Ansatte har tatt videreutdanning i psykiske lidelser og demens hos utviklingshemmede og videreutdanning i psykiatri. Kompetansen bruker vi aktivt i det daglige og vi har tid til refleksjon blant personalet. Hvis vi observerer at noe er galt, diskutere vi det i personalgruppa her. Hvis vi må ta det videre, er fastlegene og ansvarsgruppene sentrale. Legen vil også henvise videre til andrelinjetjenesten, hvis det er nødvendig. I tillegg er ansvarsgruppene sentrale i

oppfølgingen av personen.

– Vi har fast treffpunkt med Psykiatrisk heimesjukepleie. Hvis vi har noe vi strever med i huset, har vi disse treffpunktene der vi diskuterer hva vi har observert. Hjemmesykepleien gir oss støtte og veiledning i arbeidet vi gjør. Samtidig er det jo vi som kjenner brukerne best og kan følge dem opp.

Kan man gjøre noe forebyggende for å forhindre psykiske lidelser blant de som bor her?

– Jeg mener det er viktig å se hver enkelt person. Vi må ikke legge kravene for høyt i forhold til den enkelte i hverdagen. Det er ikke alt som er like enkelt for alle, så vi må tilpasse kravene til den enkeltes ståsted. Det er også viktig å bygge opp et nettverk rundt dem, slik at de ikke blir stående fast og streve alene.

Hvilke erfaringer har dere med innleggelses på distriktpspsykiatriske senter, før, under og etter oppholdet?

– Brukerne får med seg personer de kjenner hvis de skal legges inn på DPS. Det skaper trygghet. Resultatene fra innleggelsen avhenger av forholdene ved avdelingen. Vi har best resultater fra de oppholdene der det har vært rolig på DPS'en. Vi har utskrivningsmøte ved DPS'en og vi får veiledning i personalgruppa. Det er viktig med gode

Kristin Johannesen, Liv Nygård og Ole Petter Knævelsrud © Jøran Wærdahl

ansvarsgrupper. Der er alle aktørene samlet.

Ole Petter Knævelsrud er overlege ved Voss Distriktpsikiatriske senter. Her behandles personer med lette til moderate utviklingshemninger på lik linje med andre.

– Vi har også ansvar for personer med utviklingshemning. Vi gjorde en undersøkelse for to år siden og fant ut at i årene 2000-2008 var det 19 pasienter med utviklingshemning som fikk behandling på Bjørkeli. De fleste som fikk behandling her hadde psykoser og affektive lidelser, sier Knævelsrud.

Hvordan jobber dere med personer med pasienter med utviklingshemning og psykiske lidelser?

– Vår erfaring er at denne gruppen er at den ikke er så spesiell. Vi har sett at de trenger lignende behandling som andre med samme lidelser. Det som kanskje er spesielt er at språket ikke er så utpreget og vi er derfor svært avhengig av informasjon fra pårørende eller personalet der personen bor – for eksempel ved Kalhagen i Kvam. Omsorgspersonene er svært viktige for oss når det gjelder å få informasjon om pasienten. Men selve behandlingsmåter er veldig lik.

Har dere spesiell kompetanse i forhold til denne pasientgruppen?

– Vi er et vanlig nasjonalt DPS og vi har ikke spesialkompetanse på utviklingshemning. Vi har fått erfaringer over årene om at denne gruppen har samme behandlingsbehov som andre pasientgrupper. Det eneste som er spesielt kan være problem med språk og det er tatt opp i veilederen for DPS.

Hva er Bjørkelis oppgaver før, under og etter innleggelse?

– Vi har vi fire hovedoppgaver. Det første er å utrede pasienten diagnostisk og i forhold til medikamenter. Den andre oppgaven er behandlingen. Den består av samme elementer som for andre pasienter, for eksempel miljøterapi. Det tredje er avlastning. I mange tilfeller er miljøpersonalet og pårørende slitne. Derfor er det viktig at de har mulighet for avlastning en periode. Veiledninger også et viktig punkt. Vi gir veiledning til for eksempel psykiatriske sykepleiere i kommunen eller til personalet i bofellesskapet. Det gjør vi delvis i forkant og under oppholdet, men spesielt etter at pasienten er skrevet ut. Man må regelmessig evaluere om medisinene virker og om det oppstår uønskede bivirkninger

Hvordan samarbeider dere med kommunene?

– Når det gjelder mennesker med utviklingshemning, er det som med andre:

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

[Aldring og helse](#)

[Bibsys](#)

[Helsedirektoratet](#)

[Helsenorge.no](#)

[Naku: Ressurs-sider om psykisk helse](#)

[Naku: Generelt om psykiske lidelser](#)

[Naku: Om tvangslidelser](#)

[Naku: Om utfordrende atferd](#)

[Naku: Modeller i miljøarbeid](#)

[Napha](#)

[Samordningsrådet for arbeid for mennesker med utviklingshemning](#)

Vi samarbeider godt med fastlege, psykiatrisk sykepleier, parerønder og helsearbeidere hverdage

6. Motsetninger

Det er et sprik mellom politiske føringer i stortingsmeldinger og lovverk og den virkeligheten mange personer med utviklingshemning og psykiske vansker opplever. Mange blir kasterballer mellom kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. Mange får heller ikke nødvendig helsehjelp i forhold til sine psykiske vansker fordi nærpersoner ikke har tilstrekkelig kunnskap om enten psykisk utviklingshemning eller om psykisk utviklingshemning og psykisk helse.

hovedarbeidet skjer på kommunalt nivå. Vi samarbeider godt med fastlege, psykiatrisk sykepleier, pårørende eller ansatte i boligen. Hovedarbeidet og hverdagen skjer der. Det er bare ved komplikasjoner at vi kommer inn i bildet. Innleggelse er som regel mulig innen få dager, hvis det er nødvendig.

Tverrfaglighet, dokumentasjon og gode rutiner er viktig.

I Bardu kommune har tjenesteytere i mange år jobbet systematisk med helseoppfølging av personer med utviklingshemning. Årlig helsesjekk og jevnlig kursing skal rette fokus mot blant annet helseproblemer. Men viktigst av alt er tverrfaglig tilnærming til utfordringer.

Det forteller leder for Miljøarbeider-tjenesten i Bardu, Lisbeth Spansvoll. Tjenesten består av til sammen 25 ansatte som har ansvar for 21 personer, der tre fjerdedeler er personer med utviklingshemning.

– Ansvar for helseoppfølgingen er knyttet til miljøterapeutrollen. Vi har et system som sikrer helseoppfølgingen. Vi har særkontakter til den enkelte som har som oppgave å sørge for at alle brukere er hos lege og tannlege i løpet av året, sier Spansvoll. Miljøterapeutene og miljøarbeiderne samarbeider tett, til brukernes beste, for å sikre at utfordringer knyttet til helse ivaretas.

Hun forteller også at tjenesten er opp-tatt av dokumentasjon.

– Alle ansatte har plikt til å dokumentere som helsepersonell. Personalet kan skifte underveis, så det er viktig at vi har god dokumentasjon, slik at helse kan følges opp over tid, sier Spansvoll. I tillegg til besøk hos helsevesenet, er det faglige arbeidet i boligen viktig, ifølge lederen.

Telematikk

– Vi setter sammen personalgruppen ut i fra hvilken kompetanse vi har behov for. Vi har hatt svært god nytte av at de ansatte har erfaring fra flere enheter – som for eksempel fra sykehjem og hjemmesykepleie. Som leder er jeg veldig opptatt av tverrfaglighet. Det er viktig for å møte utfordringer fra flere perspektiver og for å kunne ha konstruktive refleksjoner.

Gjennom kvalitetsutviklingsenheten i Midt-Troms, LØKTA, har Bardu jobbet aktivt med fagutvikling blant ansatte. De ansatte har i de siste årene blitt kurset i bl.a. utviklingshemning og aldring, psykisk helse, kreft, funksjonsfall blant eldre og demens.

– Fagkurs kjøres oftest i byer. Det tar tid og krever vanligvis vikar når personal skal reise på heldagskurs. Undervisning via telematikk er en alternativ løsning. Metoden har selvsagt sine begrensninger

Lisbeth Spansvoll © Synnøve Aasan

» Vi setter sammen personalgruppen ut i fra hvilken kompetanse vi har behov for. Vi har hatt svært god nytte av at de ansatte har erfaring fra flere enheter – som for eksempel fra sykehjem og hjemmesykepleie. Som leder er jeg veldig opptatt av tverrfaglighet.

LISBETH SPANSVOLL, LEDER FOR MILJØARBEIDERTJENESTEN I BARDU

ved at man ikke kan holde samme dialog underveis, men fordelene veier opp for disse begrensningene. Med videokonferanser kan vi nå flere. Alle får samme innføring og det tar bare 2–3 timer av arbeidsdagen, og lar seg oftest gjennomføre med minimalt vikarbehov, sier Spansvoll. Selv om de er fornøyde med disse kursene, har de hele tiden behov for mer læring. Vi trenger hele tiden påfyll. Vi vil nå også se på Nakus e-læringsprogrammer og kanskje ta i bruk dette også. Men selv om vi hele tiden kan lære mer, vil jeg si at personalet er flinke til å tenke bredt i problemstillinger. Det er noe vi har hatt fokus på i mange år. ■

Heidi Gløtta Kristiansen er daglig leder ved LØKTA.
Du kan lese mer om LØKTA i Magasinet UTVIKLING nr 2/2011.

HJEM OG BOLIG

Mulighet til et privat og selvstendig liv med trygghet og verdighet i eget hjem har vært en sentral ambisjon med omsorgspolitikken her i landet siden tidlig på 1990-tallet. Det har ført til en nedbygging og avvikling av institusjonsomsorg, til desentralisering og til at kommunene fikk ansvaret for omsorgstjenestene.

Nyere levekårsundersøkelser viser at det er en økende tendens til at personer med utviklingshemning tilbys plass i kommunale omsorgsboliger for eldre og funksjonshemmede, og at størrelsen på bofellesskap øker.

I flere kommuner planlegges og etableres atskillig større bofellesskap enn det som var nedfelt som Husbankens retningslinjer da reformen for personer med utviklingshemning ble satt i verk. Særlig er bekymringen sterk for at økt størrelse vil gå ut over kvaliteten på omsorgen og beboernes livskvalitet.

Bofellesskap er dominerende

Bofellesskap er den dominerende boformen blant de som har fått ny bolig etter år 2000. Et eksempel som ligger innenfor de gjeldende politiske føringer er fra Stavanger kommune. Kvednaberget bofellesskap ble bygget i 1993 som et resultat av avviklingen av Helsevernet for psykisk utviklingshemmede. Ledelsen ved Kvednaberget viser til at deres oppgave blant annet er å tilpasse bofellesskapet til menneskene som bor der i motsetning til en institusjon der det er beboerne som må tilpasse seg felles rutiner.

[Du kan lese mer om Kvednaberget i Utvikling nr. 1-2010](#)

Størrelse og personalforhold

Mange kommuner argumenterer med at bygging av store bofellesskap bidrar til å skape gode betingelser for et godt fagmiljø for personalet. Kittelsaa og Tøssebro har i sin undersøkelse fra 2011, sett på dette. Når det gjelder størrelsen på bofellesskap og faglig støtte, finner

Kittelsaa og Tøssebro at de minste bofellesskapene på 2-3 personer er signifikant bedre på faglig støtte og veiledning til personalet enn større bofellesskap. Små bofellesskap, 6 beboere eller mindre, hadde også færre personer som ytet tjenester hos den enkelte, enn hva tilfellet var for større bofellesskap. Stabiliteten var større og de små bofellesskapene syntes å være bedre rustet til å håndtere uforutsette ting og til å få personalressursene til å trekke til.

Undersøkelsen viste at små bofellesskap med færre enn 6 beboere, hadde bedre system for helseoppfølging, enn større bofellesskap. Små bofellesskap kommer også bedre ut når det gjelder personalsituasjonen og deltakelse i fritidsaktiviteter.

Selv om de fleste voksne med utviklingshemming leier bolig finnes det også en del eksempler på at noen kjøper sine egne leiligheter og hus. Norsk forbund for utviklingshemmede har utgitt to bøker som omhandler dette temaet. Personene i bøkene presenterer sine historier gjennom alle faser av boligprosjektene, og viser at det nytter å tenke annerledes, og det nytter å kreve respekt og selvbestemmelse. Bøkene er ment å inspirere flere til å eie sitt eget hjem.

1. Politiske føringer

Hovedmålet med boligpolitikken er at alle skal kunne disponere en god bolig i et godt bomiljø. Boligen skal dekke grunnleggende behov og utgjøre et sted å høre til for den enkelte. En god bolig er et velferdsgode i seg selv, men også en forutsetning for å ta del i andre goder; så som skolegang, sosial omgang og deltakelse på arbeidsmarkedet (St.meld. nr 50 (1998-99) Utjammingsmeldinga).

[Utjammingsmeldinga](#)

[BLDs informasjons- og utviklingsprogram](#)

Hubankenes retningslinjer anbefalte for å unngå institusjonsbygging at kommunene bygget boliger med to-fem enheter.

[Hubankens retningslinjer og minimumskrav for vurdering av boliger til mennesker med utviklingshemming](#)

[Informasjon om Brukerstyrt personlig assistanse](#)

2. Lovverk

Et av formålene til Helse- og omsorgstjenesteloven er særlig å sikre at den enkelte får mulighet til å leve og bo selvstendig og til å ha en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre. Kommunen skal medvirke til å skaffe boliger til personer som ikke selv kan ivareta sine interesser på boligmarkedet, herunder boliger med særlig tilpasning og med hjelpe- og vernetiltak for dem som trenger

Brukerstyrt personlig assistanse i egen bolig

det på grunn av alder, funksjonshemning eller av andre årsaker. (Helse- og omsorgstjenesteloven, § 3-7.)

[Helse- og omsorgstjenesteloven](#)

3. Offentlige tilskuddsordninger

Husbanken er statens sentrale organ for gjennomføring av boligpolitikken. Banken bidrar til å fremskaffe boliger for bostedsløse, flyktninger og andre vanskeligstilte, og har tilbud som reduserer boutgiftene for særskilte grupper. Husbanken tilbyr også lån og tilskudd som stimulerer til bygging av gode og rimelige boliger, utvikling av gode bomiljøer og til utbedring av boliger. Kommunene er en viktig samarbeidspartner for Husbanken, og har flere ulike typer tilskudd som de kan benytte seg av, bl.a. investeringstilskudd til sykehjem og omsorgsboliger, kompetansetilskudd og tilskudd til utleieboliger.

[Mer om tilskuddsordninger på Husbanken.no/tilskudd](#)

I 2010 ble det vedtatt en styrking av investeringstilskudd til omsorgsboliger og sykehjemsplasser.

[Storingsproposisjon 65S \(2010-2011\), Styrking av investeringstilskotet til omsorgsbustander og sjukeheimplassa](#)

Are Heggland (39) har gått en lang vei fra en tilværelse med utfordrende atferd i en kommunal omsorgsbolig til en meningsfylt hverdag på eget småbruk i Tistedal med brukerstyrt personlig assistanse.

Mens fokuset i alt som skjer med og rundt Are i dag er rettet mot hans ressurser og muligheter, var begrensningene og utfordrende atferd som å skade seg selv, andre, inventar og løsøre urovekkende for seks år siden. Situasjonen ble til slutt så ille at moren Else Marie Heggland og stefaren Jørn Nilsen seriøst vurderte å la Are flytte tilbake til dem etter at han hadde bodd hjemmefra i 17 år. Da valgte helse og sosialadministrasjonen i Halden kommune og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten i Østfold å rette søkelyset mot andre løsninger for Ares utfordringer – i tett samarbeid med hans nærmeste pårørende.

Bakgrunn

Det hele begynte med at Are fikk en hjerneskade og epilepsi etter en koppervaksine da han var 16 måneder gammel. Han utviklet autistiske trekk, hyperaktivitet og psykisk utviklingshemming. Epilepsien forverret seg i tenårene og er fortsatt svært vanskelig å regulere. For

seks år siden fikk han også insulinkrevende diabetes.

Are utviklet utfordrende atferd i skolealder. Atferd som sinne og aggresjon tiltok imidlertid ikke før han kjøpte og flyttet hjemmefra til egen leilighet i en omsorgsbolig sammen med fire andre personer med utviklingshemning. Her måtte Are – som mangler talespråk og har et stort behov for trygghet, struktur og oversikt – forholde seg til mange tjenesteytere. Etter hvert som Are reagerte med en stadig mer vanskelig væremåte, ble fokuset gradvis rettet mer mot hans problemer og begrensninger.

Den kaotiske situasjonen i omsorgsboligen varte i mer enn ti år – til tross for at det ble satset store ressurser og lagt ned et betydelig arbeid for å bedre Ares livskvalitet. Til slutt var alle enige om at noe drastisk måtte gjøres. Ved hjelp av mor, stefar, salg av sin samlokaliserte leilighet og den lokale banken fikk Are finansiert kjøpet av småbruket «Nytorp» i Tistedal utenfor Halden. Tanken var at han her skulle leve nær naturen, og at mulighetene som livet på landet ga for ulike aktiviteter, skulle utnyttes. Bolighuset ble først bygget om og delvis rehabilitert før Are flyttet inn i 2006.

Bolig og organisering spiller en rolle
Etter hvert viste det seg at de omfattende og ambisiøse planene likevel ikke lot seg

Are Heggland i selskap med venner og familie © Privat

realisere innenfor et kommunalt system. Are stagnerte – mer og mer, og utviklet enda mer utfordrende atferd. Til slutt hadde han ødelagt det meste i det nye hjemmet sitt.

Men Else Marie og Jørn ga likevel ikke opp. De var overbevist om at det lot seg gjøre å snu den negative utviklingen. I 2004 søkte de kommunen om et brukerstyrt prosjekt. Kommunen valgte å prosjektoorganisere tjenestetilbudet i stedet. Dette prosjektet ble avvirket i 2006. Da tok kommunen selv initiativ til å organisere tjenestene til Are som en BPA-ordning med mor og stefar som assistansegaranter.

Denne løsningen har gitt Are og menneskene rundt ham en ny hverdag.

Fokus på livsinnhold

Etter at Are fikk forutsigbar tjenesteyting gjennom brukerstyrt personlig assistanse og en hverdag med fokus på livsinnhold i nærkontakt med natur og dyr, har bortimot all form for utfordrende atferd opphørt.

Fra å ha tolv personlige assistenter ved oppstart med BPA i 2006, har Are i dag åtte som arbeider i medleverturnus. Ordningen innebærer at assistentene bor og er sammen med ham døgnet rundt. Med unntak av tiden som 39-åringen er sammen med sin familie og andre mennesker han er knyttet til, er det til enhver

tid en mann og en kvinne hos ham på jobb – organisert som et arbeidslag. På sikt er tanken at Nytorp også kan bli arbeidsplass for ytterligere en – kanskje to personer med egne assistenter, som trenger en tilrettelagt dagaktivitet.

Gode livsvilkår på Nytorp

Are har fått et vakkert og personlig hjem «med sjel» på idylliske Nytorp – som han i dag vet å sette stor pris på. I det åpne landskapet på småbruket med i alt 55 mål inn- og utmark lever både to- og firbente et godt liv.

Det er gangavstand fra Nytorp til nærbutikkene. Are er med og gjør sine innkjøp. I dag rydder han også varene på plass når han kommer hjem. 39-åringen har også gradvis blitt mer med i matlagingen der har sine faste oppgaver. Det legges vekt på et sunt kosthold på Nytorp – blant annet med tanke på at Are har diabetes.

39-åringen bruker også tid hver dag på ulike fysiske aktiviteter – som er viktig for helsen. Avhengig av årstid er sykkel-, ski- og gåturer faste poster på timeplanen. Trening i svømmebasseng er også noe Are setter stor pris på.

Jørn og Else Marie er dessuten opptatt av å ivareta Ares behov for opplevelser og den store gleden han har over å delta i aktiviteter med fart og spenning. 39-åringen er på helgeturer og ferier både

4. Forskning

Nyere levekårsundersøkelser viser at det er en økende tendens til at personer med utviklingshemming tilbys plass i kommunale omsorgsboliger for eldre og funksjonshemmede, og at størrelsen på bofellesskap øker (se Tøssebro og Lundeby, 2002, Bliksvær 2005, Brevik 2007, Kittelsaa og Tøssebro 2011). I flere kommuner planlegges og etableres atskillig større bofellesskap enn det som var nedfelt som Husbankens retningslinjer da reformen for personer med utviklingshemming ble satt i verk. Denne utviklingen har vakt bekymring, ikke minst blant pårørende, men også blant forskere og fagpersoner.

[Rapporten «Store bofellesskap for personer med utviklingshemming» \(Kittelsaa og Tøssebro 2011\), viser hvordan boligsituasjonen for utviklingshemmede har utviklet seg, ikke minst i tiden etter 2000](#)

Mer forskning i NAKUs kunnskapsbank:

[Forskning om store bofellesskap](#)

[Forskning om bolig](#)

Referanser:

Bliksvær, T. (2005). *I skuggen av reformene. Ei bustadssosiologisk tilnærming til omsorgsbustad som politikk og bustad for personer med fysisk funksjonsnedsetting*. Trondheim: NTNU.

Brevik, I. og Høyland, K. (2007). *Utviklingshemmedes bo- og tjenestesituasjon 10 år etter HVPU-reformen*. Oslo: NIBR/SINTEF

Kittelsaa, A. og Tøssebro, J. (2011) *Storebofelleskap for personer med utviklingshemming. Noen konsekvenser*. NTNU Samfunnsforskning, rapport 2011.

Tøssebro, J. og Lundebj, H. (2002). *Statlig reform og kommunal hverdag. Utviklingshemmetes levekår 10 år etter reformen*. Trondheim: Institutt for sosialt arbeid og helsevitenskap, NTNU, rapport 33.

5. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

2009 utga Husbanken Region Vest rapporten «Korleis skaffe rimelege bustader?»

I rapporten sies det at det er viktig at kommunene prioriterer arbeidet på boligsektoren høyt, både politisk og administrativt. Husbanken sine regionkontor kan gi råd og innspill i arbeidet, og hjelpe kommunene til å utnytte de statlige virkemidlene maksimalt.

Rapporten er en eksempelsamling som viser hva enkelte kommuner og andre har fått til når det gjelder framskaffing av rimelige og robuste boliger. De har brukt ulike byggemetoder, ulike finansieringsmodeller, og prosjektene er rettet mot ulike målgrupper.

[☐ «Korleis skaffe rimelege bustader?»](#)

[☐ Informasjon om universell utforming på Statens kompetansesenter for deltakelse og tilgjengelighet](#)

[☐ Magasinet Utvikling nr. 1/2010 og nr. 2/2008](#)

[☐ Boken «Veien fram til egen bolig»](#)

[☐ Norsk forbund for utviklingshemmede har utgitt to bøker som omhandler dette teamet. Begge bøkene kan lastes ned elektronisk fra Husbanken sine nettsider](#)

[☐ Husbankens eksempelsamling i forhold til finansiering av egen bolig](#)

inn- og utenlands i mellom tre og fem uker pr. år.

Væremåte

Den trygge og forutsigbare hverdagen på gården har ført til at det bortimot er blitt slutt på utfordrende atferd. Are har lært å signalisere at noe er i ferd med å bygge seg opp i ham – før han gjør det. Med unntak av et glass eller en kaffekopp som en sjelden gang går i gulvet, får både inventar og menneskene rundt ham være i fred nå. Fra å bruke plasttallerkner, ikke å få tilgang på egne kaffeposer og i gjennomsnitt knuse en kaffetrakter pr. uke, spiser kan nå på vanlige tallerkner og lager kaffe på sin egen moccamaskin når han ønsker det.

Også på andre måter gir det nye livet positive utslag i hans væremåte. Han har ingen nye eller åpne sår etter selvskading

lenger, er glad og tar stadig oftere initiativ til aktiviteter han liker. Assistentene har samtidig i mente at det å spille en passiv rolle i noen sammenhenger også har sin verdi.

God økonomi gjennom godt arbeid

Etter at antallet personlige assistenter ble redusert fra tolv til åtte for seks år siden, har det vært svært lite utskiftning av personlige assistenter og nærmest intet sykefravær.

Assistentene går i medlevertturnus som i praksis vil si at de jobber mellom to og fire døgn i strekk og i snitt mellom åtte og ti døgn pr. måned. Denne turnusordningen er avgjørende for Ares trivsel og trygghet. Assistentene kjenner ham svært godt og oppfatter selv de minste tegn for eksempel på at et epilepsianfall er i anmarsj. Da vet de at de ikke skal presse Are – og at han med ro rundt seg er «seg selv igjen» etter noen timer.

Are tar stadig mer del i matlagingen © Privat

Are på fisketur © Privat

» I dag er det gøy å engasjere seg og spennende å utvikle «Prosjekt Nytorp» videre.

JØRN NILSEN OG ELSE MARIE HEGGLAND, FORELDRE TIL ARE (39)

Billigere nå!

På spørsmål om hvordan «Prosjekt Nytorp» er organisert, svarer Jørn at det har fått sitt eget driftsbudsjett av Halden kommune som de selv administrerer.

– Fordelen med denne finansieringsformen er at det er gitt rom for omdisponeringer innen budsjettammen. Det innebærer blant annet at vi kan la Are reise mer med assistentene, få nye opplevelser, utvikle tilbudet og innholde på gården, ta assistentene med på studietur, arrangere flere kurs og opplæringstiltak osv. Tilbudet Are får i dag koster faktisk mindre for kommunen enn før BPA-ordningen ble etablert. Det har kun vært en beskjeden økning som følge av lønnsjusteringer.

–Hvordan er det å tenke tilbake på Ares utvikling fra han flyttet hjemmefra til han fikk BPA-ordningen på Nytorp?

– Ordningen har gitt både Are og oss et helt nytt liv. Fra en hverdag preget av frustrasjon, fortvilelse, raseri, bekymringer og mangel på nattesøvn nyter vi nå tiden sammen med Are som stortrives i eget hjem. Vi føler oss samtidig hundre prosent trygge på at han har det bra når vi ikke er der. I dag er det gøy å engasjere seg og spennende å utvikle «Prosjekt Nytorp» videre, svarer Jørn og Else Marie. ■

En mer omfattende redegjørelse for arbeidet rundt Are finnes her:

[En ny hverdag med brukerstyrt personlig assistanse](#)

6. Motsetninger

Ved nedleggelse av institusjonene på 1990-tallet ble det gitt føringer fra statlig hold om hvordan personer med utviklingshemning skulle bo. En skulle legge til grunn samme krav til boligstandard som for andre, og dette ble konkretisert av Husbanken. Husbanken stilte krav til at boligene skulle være vanlige boliger i vanlige bomiljø der den enkelte skal ha egne leilighet. Det ble stilt krav til arealstørrelse (50 kvadrat for to roms leilighet med livsløpstandard) og hvor mange som en kunne bo sammen dersom ens bolig var samlokalisert med andre (maksimal størrelse på 4) (Husbankens rundskriv HB-1212 1990).

Forskning viser imidlertid at kommunene bygger stadig større bofellesskap og flere er samlokalisert enn tidligere, se faktaboks 4. Barne-, likestillings- og diskrimineringsdepartementet peker på i sin rapport: Informasjons og utviklingsprogram for mennesker med utviklingshemning, 2010, at boligutviklingen går i motsatt retning enn intensjonen var med ansvarsreformen på 1990-tallet.

[Rapport «Mennesker med utviklingshemning skal heller ikke diskrimineres»](#)

Det er alltid mye som skal gjøres på småbruket © Privat
Are drikker kaffe © Privat

KULTUR OG FRITID

Kultur- og fritidsaktiviteter fyller mange funksjoner, hvor rekreasjon, avslapping og sosiale møtesteder er noen eksempler. Gjennom kultur- og fritidsaktiviteter kan man leve ut viktige sider av seg selv. Ofte snakker vi om fritidsaktiviteter som noe vi gjør for avkoblingens skyld.

For mange personer med utviklingshemming blir også fritiden en arena for trening på ulike ferdigheter. Men nettopp gjennom kulturelle aktiviteter kan det være rom for «å være seg selv» og være sammen med venner. Gjennom aktiviteter som musikk, dans, teater, sport og friluftsliv kobler vi oss ikke av, men kobler oss på.

Mange mennesker har arbeid innenfor kultursektoren. Dette kan også være en arbeidsarena for mennesker med utviklingshemming.

Hun er en del av venninnegjengen slik jeg ser det, forteller Gro

Dans og fotball i Åndalsnes

Ragnhild er ei jente på 15 år. Som mange av sine klassekamerater er hun med i Åndalsnes fotballklubb. I tillegg er Ragnhild en danser.

Sammen i dansen

Vi sitter i Kulturhuset i Åndalsnes. Gro er danselærer for Ragnhild og et tjuetalls jenter. Dansen er et tilbud i kulturskolen i Rauma kommune. Gro forteller at Ragnhild startet på begynnerkurset for barn i alderen 4-6 år. Nå er Ragnhild blitt 15 og danser fortsatt. Tenåringsgruppa trener annenhver uke, i tillegg til en fredag i måneden.

Ragnhild trener sammen med flere klassevenninner.

– Hun er en del av venninnegjengen slik jeg ser det, forteller Gro. Jentene kjenner hverandre godt. De har gått i samme klasse og trent sammen i flere år. Det kommer også til nytte enkelte ganger når jeg ikke forstår Ragnhild så bra, for eksempel hvis hun er lei seg, og ikke vil delta. De kjenner henne og vet hvorfor hun er lei seg. De kan på en måte oversette, når det er noe jeg ikke forstår.

Åpner opp for andre

Når jeg spør hvordan det hele begynte, hvordan det var da Ragnhild begynte første gangen, tenker Gro seg om en stund før hun svarer. – Jeg ble litt tatt

på senga. Men Ragnhild var der, og jeg kunne jo ikke si nei eller noe. Og siden har det gått så bra! Så det har åpnet opp for andre. Det er andre med utviklingshemning som er med i andre årsklasser på danseskolen også.

Det er kanskje vanskeligst i begynnerkursene, når de er små, for jeg ønsker ikke at foreldrene skal være inne i timen. Det går mye bedre når det er bare meg og ungene, alle er friere da. Men en lærer seg å forstå hverandre etter hvert, og ungene skjønner det når jeg for eksempel sier at «Kristin sier ting på sin måte». Da er det greit.

Fleksibilitet

Gro er profesjonell danser. Som pedagog, sier hun, kan jeg ikke være perfektjonist. Jeg kan jo ikke begynne å pirke på jentene, for å få en perfekt utførelse. Det går jo ikke. Jeg må være fleksibel og tilpasse ting. Og jentene er flinke, det gjelder også Ragnhild. Hvis jeg tenker på at jeg skal være så flink, og overfører det til jentene, kan det bli et stressmoment. Tror dette går litt på erfaring også, som nyutdannet hadde jeg litt mer problemer med dette, nå er jeg mer avslappet.

Dansegruppa har flere danseoppvisninger i året. Og de forbereder seg seriøst til det. Ved å trene på den flotte scenen i kulturhuset, får de inspirasjon. Det er flott lyd og alt tilrettelagt for god trening. Kulturskolen har også et tilbud om Hip

1. Politiske føringer

I de fagspesifikke offentlige dokumentene er man i første rekke opptatt av at funksjonshemmede må få tilgang til kulturelle aktiviteter gjennom tilrettelegging av fysisk miljø. Deltaelse og kvalitet på innhold spesielt knyttet til funksjonshemmede er i liten grad betont.

I Kulturskoleløftet, Kultur for alle skriver regjeringen følgende: «Kunst og kultur er grunnleggende verdier for alle mennesker. Alle har en rett til å delta i de fellesgodene samfunnet forvalter. Kunst og kultur viser seg ofte som en verdifull kvalitet i livet til mennesker med spesielle behov. Derfor er det spesielt viktig å arbeide for inkludering, og utvikling som gir alle like muligheter for deltakelse».

Du kan lese mer om de politiske føringene i NAKUs kunnskapsbank.

[NAKUs kunnskapsbank: kultur og fritid](#)

Ragnhild og Gro © Kari Wuttudal

» Jeg ble litt tatt på senga. Men Ragnhild var der, og jeg kunne jo ikke si nei eller noe. Og siden har det gått så bra! Så det har åpnet opp for andre.

GRO, PROFESJONELL DANSER OG RAGNHILDS DANSELÆRER

2. Lovverk

De kommunale kulturskolene vil være en viktig arena også for personer med utviklingshemning.

☐ [Tilbudet er hjemlet i Opplæringslovens § 13-6](#)

Alle kommuner skal, alene eller i samarbeid med andre kommuner, ha et musikk-/kulturskoletilbud til barn og unge, organisert i tilknytning til skoleverket og det øvrige kulturliv.

☐ [Norges idrettsforbund og olympiske og paralympiske komités lov](#)

3. Tilgjengelig forskning, faglitteratur og faglige modeller

Fritid med bistand er en metodisk tilnærming som tar sikte på at den enkelte skal delta i meningsfylte aktiviteter i fellesskap med andre.

☐ [fritidmedbistand.no](#)

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet har laget en eksempelsamling som omhandler det å inkludere barn og unge med funksjonsnedsettelse i fritidsaktiviteter.

☐ [Eksempeksamling om inkludering i fritidsaktiviteter](#)

☐ [Usedvanlig teater i Harstad](#)

☐ [Teater nonSTOP](#)

Adresser og opplysninger om alle musikk- og kulturskolene i Norge:

☐ [kulturskolen.no](#)

Hop, der en annen person er instruktør. Gro er mer klassisk utdannet. Hip Hop kursene, som også Ragnhild er med på, er populære, også blant gutter. Gro forteller at det er mange gutter som deltar opp til 3-4 klasse, ca. 20 stykker.

– I går var det en far som sa til meg at han hadde bedt sønnen om å velge kun en aktivitet, fotball eller dans. Faren hadde sagt at det blir vel fotball da, men da hadde sønnen sagt «I love dance!» Det er artig, dans er for alle.

Gro sitt råd til andre danselærere er:

– Bare begynn, vær fleksibel, og senk skuldrene. Dans er gøy!

Fotball i Åndalsnes

En annen aktivitet som Ragnhild er med på er fotball, der begynte hun som 9 åring. Mor til Ragnhild, Anne, forteller at det var helt naturlig at Ragnhild begynte med fotball sammen med klassevenninnene.

Deltagelse i Norway Cup har vært et av de store høydepunktene, og også i år går turen dit. Da Ragnhild skulle delta første gang, var det en ny problemstilling for arrangørene. Ragnhild deltar som ekstra ressurs i kampene, slik at laget har en spiller mer enn motspillerne. Dette avtales fra kamp til kamp med de aktuelle lagene.

– Dette er helt greit for Ragnhild, det er viktig å få være med å spille, mindre

viktig om hun får spille hele tiden, sier Anne.

Kravene til fotballferdighetene økte fra 12 års alder. Ragnhild fikk da en ledsager som ble lønnet av idrettslaget. Dette gjorde det lettere for Ragnhild å være med på det ordinære tilbudet.

Det er bare å begynne.

Anne forteller at Ragnhild alltid har vært sammen med andre, gått i vanlig barnehage og i vanlig klasse. Tankegangen har vært at Ragnhild begynner på ordinære tilbud som andre, og så får man ta utfordringene etter hvert. Anne sin erfaring er at barn og unge er mer inkluderende enn mange tror.

– Det er bare å sette i gang og ikke ta problemer på forskudd. Det er viktig å være der det skjer, det er mitt budskap, sier Anne. Man må også ta initiativ selv. Idrettslagene drives frivillig, og det er ikke alle som har erfaring med inkludering. Et ønske er at det er en person i alle idrettslag som har fokus og ansvar for å tilrettelegge slik at alle som ønsker kan delta i sine aldersgrupper. At noen er på tilbudssiden. Det er viktig at man bare begynner, slik som på skolen. Og viser det seg at man trenger støtte, så må man ordne det.

Individuell tilpasning.

Svein Frode, som er fotballeder, har

Bilde av Ragnhild og hennes fotballveninner © Privat

Magasinet UTVIKLING om temaet:

[Magasinet UTVIKLING nr 1/2009](#)

[Magasinet UTVIKLING nr 2/2009](#)

[NAKUs kunnskapsbank: kultur og fritid](#)

Aune, K. E. & E. Saur (red.) (2007). *Dialogiske perspektiver. Når vi er forskjellige*. Oslo: Universitetsforlaget.

Säfvenbom, R. (2005). *Fritid og aktiviteter i en moderne oppvekst*. Oslo: Universitetsforlaget.

Gürgens, Rikke (2004). *En usedvanlig estetikk. En studie av betydningen av egenproduserte teatererfaringer for det usedvanlige mennesket*. NTNU.

erfaring med at ting ikke trenger å være så vanskelig. Åndalsnes idrettsforening og Møre og Romsdals idrettskrets hjelper fotballgruppa økonomisk.

– Tanken til fotballgruppa er: flest mulig – lengst mulig. Det er en utfordring at mange slutter i tenårene. Ragnhild har ikke blitt behandlet spesielt, men individuell tilpassing er viktig. Viktig at idrettslagene har det. Vi holder oss til Norges idrettsforbund, der noe av tankegangen er at etter 12 års alder er det lov å være god. Ragnhild er en del av gjengen, er en del av miljøet. Det er mye som skjer rundt Norway Cup, også sosialt. Ragnhild har ledsager med som også er en del av fotballmiljøet.

Idrett for alle

Anne skulle ønske Norway Cup hadde godtatt ledsagerbevis, og tilbudt A-kort for ledsagere. De hadde da sluppet utgifter til overnatting og mat. Det hadde hjulpet idrettslag som ikke har sterk økonomi. Norway Cup har fargerikt fellesskap som motto. Fellesskap burde inkludere alle, sier Anne.

Foto av laget på Norway Cup, foto av Ragnhild og noen lagkamerater. Foto av mor og Ragnhild, foto av fotballeder og sammen med Ragnhild og mor.

Bildet er fra forestillingen
«Litt kaffe, kanskje?»
© Bjørn Tore Ness

Teater nonSTOP

15 personer med utviklingshemming er ansatt som skuespillere i Namsos kommune. Teater nonSTOP har i 3 år vært et prosjekt i Namsos kommune. Fra sommeren 2012 har det gått over i fast etablering i regi av Namsos kommune. Prosjektet har vært finansiert av Høgskolen i Nord-Trøndelag, Nord-Trøndelag fylkeskommune, Helsedirektoratet og Namsos kommune. Teateret har følgende formål:

«Teateret skal være et profesjonelt teater hvor de fleste aktørene er personer med utviklingshemming. Teateret vil ha som oppgave å fremme aktørenes interesser både kunstnerisk og politisk. Disse interessene vil være å utvikle teaterfaglige arbeidsmetoder som ivaretar de spesielle forutsetningene og de kunstneriske interessene aktørene har. Teateret vil være en kommunikasjonskanal for aktørene slik at de kan formidle sine erfaringer og livssituasjon, samt å gjøre denne befolkningsgruppen synlig i samfunnet» (Saur and Johansen, 2009).

Teater nonSTOP er i virksomhet en til to dager i uken. Foruten de 15 skuespillerne er det ansatt en daglig leder fra kommunens side. Hvert år har mellom fem og elleve førsteårsstudenter fra vernepleierstudiet på HiNT teateret som sin praksisarena gjennom hele studieåret. I tillegg stiller høgskolen opp med to ansatte som er prosjektledere for selve prosjektet. Dette innebærer å utvikle teateret som organisasjon og kunstnerisk virksomhet, men også drive forsknings- og utviklingsarbeid. Både studenter og prosjektledere er med som skuespillere i de ulike produksjonene om det er ønskelig.

Teater nonSTOP er et teater hvor de ansatte skuespillerne alle har en utviklingshemming, dette kan sies å være et segregert tilbud. Vi mener at dette er nødvendig dersom disse skuespillerne faktisk skal ha mulighet for å få utviklet et repertoar og en skuespillermetodikk ut fra deres premisser. Det vil i dag være utopi å tro at alle de som i dag er ansatt i Teater nonSTOP ville kunne integreres i et normalisert profesjonelt teater som i stor grad jobber tekstbasert.

Teater og andre kunstuttrykk blir ofte anvendt som terapi og fritidsaktiviteter for mennesker med utviklingshemming. Selv om all kunst kan ha en terapeutisk virkning, så er det ikke et hovedmål, heller ikke i Teater nonSTOP. Teater nonSTOP er en kunstinstitusjon, her er det ikke

Fra forestillingen «Du-jeg, oss-dem, innenfor-utenfor» © Kjell A. Olsen

4. Motsetninger

Vi har i Norge et uttrykt politisk mål om en mest mulig integrert kultur og fritid for alle, uansett funksjonsnivå. Samtidig er det en erkjennelse av at mennesker med utviklingshemming i liten grad deltar i denne type tilbud. Det kan være mange årsaker til dette, også at det at noen ønsker og har behov for tilbud som er spesielt tilrettelagt for å sikre god kvalitet.

I utforming av kultur- og fritidstilbud for personer med utviklingshemming vil derfor på den ene siden være viktig å arbeide for inkludering i de tilbudene som er for alle i kommunen, samtidig som man også ser tar hensyn til behovet for særskilt tilpassede aktiviteter.

snakk om teatervirksomhet i terapeutisk forstand, som en ofte forbinder med denne gruppen mennesker. Teater nonSTOP er et profesjonelt teater hvor skuespillerne er ansatt for å skape kvalitativt godt teater. For å sikre god kvalitet samarbeider teatret med profesjonelle instruktører, musikere og dramaturger.

Hovedformålet med prosjektet vi beskriver, er å gi denne gruppen plass i det offentlige rom og synliggjøre deres livsverden. Videre er ønsket å utvikle en kunstnerisk uttrykksform som passer disse skuespillerne. Teater er kommunikasjon, og gjennom teateret kan man sette viktige spørsmål på dagsorden. Vår hypotese er at ved å gi mennesker med

utviklingshemming en slik arena for formidling, kan «folks» oppfatning av utviklingshemming utfordres og endres. Teater som uttrykksform gir en stor grad av frihet til å velge ulike former for uttrykk. Å etablere profesjonelt teater for denne gruppen utøvere hvor kunstuttrykket står i sentrum er forholdsvis nytt i norsk sammenheng, men internasjonalt ser vi at det vokser fram både skuespillerutdanninger og teatre hvor skuespillerne har en utviklingshemming. Det handler om at dette også er mennesker som har historier å fortelle oss andre, og som ikke bare skal overlates til terapeutene og pedagogene som legger vekt på at individet skal utvikles og endres. ■

Fra forestillingen «Du-jeg, oss-dem, innenfor-utenfor» © Kjell A. Olsen

Oppsummert kan vi si at prosjektet har 4 utviklingsområder:

Å skape teatervirksomhet for mennesker med utviklingshemming

Å være en politisk arena for mennesker med utviklingshemming i kraft av at teater er en formidlingskanal, men også gjennom at det å ha teater som arbeid er myndiggjørende i kraft av muligheten for å ha dette som en valgmulighet for en gruppe som blir ofte utelukket fra normaliserte tilbud.

Å være en alternativ læringsarena for vernepleierstudenter, men også utvikle et kompetansetilbud innen teater for personer med utviklingshemming.

En arena for forskning og utvikling både innenfor teater, pedagogikk og helse- og sosialfag

Mer om Teater nonSTOP finner du på deres hjemmeside

[Teater nonSTOP.no](http://Teater.nonSTOP.no)

I kunnskapsbanken finner du mer om teateret

[NAKUs kunnskapsbank: teater nonSTOP](#)

Du kan lese mer om teamet inkludering av barn og unge med funksjonsnedsettelse i fritidsaktiviteter i Magasinet UTVIKLING nr 1/2009 og nr 2/2009.

KAP. 6

OPPVEKST OG UTDANNING

Opplæring skal gi barn og unge del i et sosialt, faglig og kulturelt fellesskap og samtidig gi grunnlag for individuell vekst. Individuelt tilpasset og likeverdig opplæring er et overordnet prinsipp i all virksomhet innenfor skoler og andre pedagogiske institusjoner. Innenfor høyere utdanning står prinsippet om lik rett til utdanning sentralt.

I Norge ønsker vi at alle barn skal gå i samme barnehage eller skole. Når det gjelder skole så har vi et nærskoleprinsipp som sier at alle har en rett til å gå på den skolen i nærmiljøet som de sokner til, men barn kan etter søknad og foreldres samtykke plasseres i en annen skole. De aller fleste barn med utviklingshemming går i vanlig barnehage, mens i barneskolen er det rundt 65 prosent av barna med utviklingshemming som går på nærskolen. Når det gjelder ungdomskole er det 22 prosent av de utviklingshemmete som går i vanlig klasse og bare 8 prosent i videregående skole.

Trekløveret Helene, Marion og Camilla er alltid sammen på skolen. © Bitten Munthe-Kaas

Vi har alltid kunnet være mamma og pappa på nytt når vi er sammen med henne.

Fra barnehage til skolestart

Det finnes ingen enkel oppskrift på hvordan man kan skape en god og smidig overgang mellom barnehage og skole. Det vi vet er at barn med utviklingshemning trenger ekstra tilrettelegging, individuell planlegging og ikke minst stor grad av samarbeid mellom alle involverte parter. Få barn med utviklingshemning opplever imidlertid en så smertefri og fleksibel overgang som Marion Holme fra Tjølling.

Foreldrenes rolle i overgangsprosessen

Marion veide bare 946 gram da hun ble født for seks og et halvt år siden. Det ble umiddelbart satt i gang ulike former for stimulering og trening. Siden har hun fått god oppfølging av alle faginstansene som har hatt med henne å gjøre. Vi gjør en lang historie kort: Da hun hadde fylt fire år viste genetisk testing Cri du chat syndrom som hadde dukket opp spontant og ikke skyldtes arv fra noen av foreldrene. Marion var litt over året da hun begynte i den private barnehagen iFokus i Tjølling utenfor Larvik. Høsten 2011 startet hun i første klasse på Tjodalylng barne- og ungdomsskole.

– Vi valgte den private barnehagen iFokus i Tjølling for Marion, fordi den

ligger nærmest der vi bor og det var her hennes fremtidige klassevenninner ville gå. Hun begynte i barnehagen da hun var vel et år gammel, og fikk oppfølging av spesialpedagog i tre timer pr. uke fra start. Dette antallet ble umiddelbart økt til 12 da hun fikk diagnosen ca. tre år senere. Foreldrene Geir og Vibeke Holme viser til at datterens overgang fra barnehagen til skolen ble et fast punkt på dagsorden på ansvarsgruppemøtene ca. et år før skolestart. Disse møtene skulle bli en god støtte for deres eget skoleforberedende arbeid.

Det vanskelige valget

Starten på overgangsprosessen ble preget av foreldrenes sterke tvil om hvorvidt datteren skulle begynne på spesialskolen i kommunen i stedet for på den lokale barneskolen. De besøkte spesialskolen og ble tatt godt i mot, så den trygge og tette individuelle oppfølgingen, møtte fagfolkene med høy kompetanse, så tilgangen på hjelpemidler, svømmebassenget osv. – Vi registrerte samtidig at flertallet av barna som gikk der, var svakere og hadde større og mer sammensatte behov enn Marion, sier Vibeke og Geir – som alltid har vært opptatt av at datteren skal være en naturlig del av det jevnaldrende barn er med på. De ba deretter om en samtale med rektor og spesialpedagogisk ansvarlig for 1.–4. klasse på Tjodalylng barne- og

1. Politiske føringer

Visjonen i norsk politikk for personer med nedsatt funksjonsevne er at alle skal ha muligheter til personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse på linje med andre samfunnsborgere. Denne visjonen skal også gjenspeiles i de muligheter personer med nedsatt funksjonsevne har innen oppvekst og utdanning. De tjenester og tiltak som ytes til utviklingshemmede skal ta utgangspunkt i den enkeltes behov og forutsetninger.

[St.meld. nr. 40 2002-2003](#)
[Nedbygging av funksjonshemmende barrierer](#)

© Bitten Munthe-Kaas

Valget om å la Marion gå på nærskolen, var riktig, sier Geir og Vibeke Holme.

Daglig leder Monica Holhjem, spesialpedagog Stine Beate Wiik og pedagogisk leder Ellen Thorstensen i barnehagen iFokus i Tjølling.

ungdomsskole. Her fikk de svar på sine mange spørsmål om hva skolen kunne tilby av kompetanse, hvordan samarbeidsforholdene fungerte og mulighetene datteren ville få for spesialpedagogisk oppfølging. – Det faktum at barne- og ungdomsskolen ligger på samme område og hun dermed kan gå 10 år der, bidro også at vi lot Marion bli elev i omgivelser hun kjente.

Trekløveret

I sitt arbeid med å planlegge datterens overgang til skolestart, koblet foreldrene Marion med Helene og Camilla som begge bor i nærheten og skulle begynne i første klasse. De spurte de to jentenes foreldre om de hadde noe i mot at døtrene deres kunne bli en del av den gruppen Marion skulle være i på skolen. Deres positive tilbakemelding har vist seg å være svært viktig. De tre jentene har siden hengt sammen som erteris – noe skolen også legger fortløpende til rette for. I sine forberedelser til skolestart laget foreldrene i tillegg informasjonsskrivet de kalte «Ikke helt som andre, bare nesten» som ble delt ut på et foreldremøte før skolestart. Her fortalte de om datterens ulike utfordringer. I skrivet kom de dessuten med forslag om hva andre foreldre kan svare sine barn som spør om hva som er galt med Marion, hvorfor hun snakker så rart og hva som er årsaken til at hun trenger litt mer hjelp enn andre.

De beste læremestrene

Vibeke og Geir er skjønt enige om at valget om å la Marion gå på nærskolen, har vist seg å være riktig. – Vi gleder oss selvsagt over alt hun lærer – men er likevel mindre opptatt av at «fagligheten» i denne sammenheng. For oss er Marions samspill med de andre barna det viktigste. Både i barnehagen og på skolen har det vist seg at jevnaldrende er Marions beste læremestre. Selv om vi selvsagt er klar over at avstanden mellom Marion og de andre gradvis vil øke, føler vi oss privilegerte som hadde et godt faglig støtteapparat rundt oss i overgangsprosessen til skolestart. Både den gang og nå følger alle involverte opp den viktige treningen og oppfølgingen Marion trenger. Ved å slippe å bruke tid på det, har vi alltid kunnet være mamma og pappa på heltid når vi er sammen med henne hjemme, sier Vibeke og Geir Holme.

Barnehagens rolle

– Vi bruker mye tid på planleggingen mot skolestart for alle ungene våre det siste barnehageåret, men har selvsagt et spesielt fokus på de med spesielle behov. Alle førskolebarna går gjennom et forberedende opplegg der vi blant annet fokuserer mye på konsentrasjon. Marion var selvsagt en del av dette – både faglig og sosialt. Daglig leder Monica Holhjem, pedagogisk leder

2. Lovverk

[Lov om barnehager](#)

Opplæringsloven regulerer virksomheten i grunnskole og videregående opplæring.

[Opplæringsloven](#)

Utdanningsdirektoratet har utarbeidet en egen veileder til Opplæringsloven når det gjelder spesialundervisning.

[Veileder til Opplæringsloven](#)

Gode venner

Marion og spesialpedagogisk ansvarlig Elisabeth Rismyhr Eliassen.

3. Forskning

Kunnskapsbanken under tema oppvekst og utdanning har laget samlesider i forhold til forskning om barnehage, grunnskole, videregående skole og voksenopplæring. Forskning om barnehage finner du i kunnskapsbanken under oppvekst og utdanning.

[NAKUs kunnskapsbank: oppvekst og utdanning](#)

Ellen Thorstensen og spesialpedagog Stine Beate Wiik i den private barnehagen iFokus i Tjølling hadde ansvaret for Marion fra hun begynte som ettåring fram til skolestart for i skrivende stund snart et år siden. Frambu senter for skjeldne funksjonshemninger gav god bistand i arbeidet med Marion. Ikke minst i forbindelse med overgangen mot skolestart, påpeker Monica, Ellen og Stine Beate. Alle førskolebarna dro på flere besøk både til skolen og på SFO. De lekte i skolegården, gjorde seg kjent både ute og innendørs og møtte også sine fremtidige faddere. I samarbeid med skolen ble det brukt mye tid på å finne fram til en fadder som kunne ivareta Marions behov på best mulig måte. Hun dro for øvrig på skolen et par ganger ekstra for å bli kjent med den nye assistenten hun skulle ha der. Foreldrene legger samtidig ikke skjul på bekymringen de opplevde da de fikk vite at datteren ikke fikk ta med seg assistenten i barnehagen over på skolen. – Det skulle vise seg at vår frykt var uberettiget. Da vi møtte Birgitte som skulle overta, så hvordan hun kom Marion i møte og den spontane kontakten som oppstod mellom de to, var vi ikke i tvil om at vår datter igjen ville komme i de aller beste hender. Birgitte er blitt bærebjelken og limet i vår datters skolehverdag.

Overføring av informasjon

Da Marions ansvarsgruppe startet planleggingen ble det arrangert et møte hos oss de representanter fra skolen og PPT også var til stede. Et viktig punkt på dagsorden var overføring av informasjon fra oss til skolen på bakgrunn av vårt kjennskap til Marion. Vi kom med innspill om hennes mestringsnivå, sosiale fungering og ulike måter å stimulere og hjelpe henne på i trygge omgivelser. Det ble i tillegg formidlet informasjon om barnehagens læringsmiljø og kompetanse. Slik fikk skolen et realistisk bilde av hennes evner og forutsetninger. Det skulle både bli avgjørende for at Marion kom i gruppe sammen med barn hun passet godt sammen med og for at det kunne settes inn riktig med ressurser. Det ble en god prosess. Alle involverte parter var opptatt av å skape gode vilkår for dialog og en felles plattform, presiserer Monica Holhjem, Stine Beate Wiik og Ellen Thorstensen.

Skolens rolle

– Vi opplevde Marions foreldre som krumtapper i planleggingen av Marions overgangsprosess. Spesialpedagogisk ansvarlig Elisabeth Rismyhr Eliassen og assistent Birgitte Willert Holt ved Tjodalyng barne- og ungdomsskole deltok aktivt i tilretteleggingen av Marions overgang fra barnehagen mot skolestart.

Elisabeth Rismyhr
Eliassen og Birgitte
Willert Holt.

Begge la hele tiden stor vekt på å besvare foreldrenes mange spørsmål samtidig som de selv ønsket mest mulig informasjon om deres erfaringer og kunnskaper om datterens behov. – Foreldrene var tydelige på hva de ønsket og forventet og har hele tiden vært flinke til å formidle det på en konstruktiv måte. Noe av det første vi gjorde var å dra på besøk til barnehagen der vi både knyttet kontakt med Marion og så hvordan hun fungerte. Birgitte var der flere ganger – for å gjøre Marion trygg. Barnehagen kom også på flere besøk til skolen. I samarbeid fant vi i tillegg fram til en veldig flink fadder til Marion.

God investering

– For oss er foreldrenes fokus på det vanlige ved Marion og deres holdning til at hun skal være mest mulig i klassen og oppleve barnefellesskapet der, i tråd med skolens mål om mest mulig inkludering. Selv om det er en del faglige utfordringer Marion ikke mestrer, gjør hun det samme som de andre – på sitt nivå. Etter hvert har vi sett utvikling både i skriving, lesing og tegning. Det er ingen tvil om at hun ville ha gått glipp av mye hvis det i større grad var blitt lagt opp til enetimer. Marion viser stor glede over å være en del av fellesskapet med de andre. Det er der hun vil og skal være, understreker Elisabeth Rismyhr Eliassen og Birgitte Willert Holt.

4. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller

Kunnskapsbanken har et eget område som heter oppvekst og utdanning.

[NAKUs kunnskapsbank: oppvekst og utdanning](#)

Statped tilbyr spesialpedagogisk kompetanse til kommuner og fylkeskommuner i utforming av opplæringstilbud til barn og unge med funksjonsnedsettelse.

[Statped.no](#)

Statped har en egen nettside om Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)

[Statped om Alternativ og supplerende kommunikasjon](#)

Statped har også utarbeidet en veileder for tilrettelegging av skoletilbud for elever med store og sammensatte vansker.

[Veileder for tilrettelegging av skoletilbud](#)

NFU har laget en egen eksempelsamling om overganger mellom ulike skoleslag. Her møter man 12 barn som har hatt en vellykket overgang.

[Eksempelesamling om overganger](#)

Du kan lese mer om Marion og andre barn sine overganger i UTVIKLING nr. 2/2012. Dette i tillegg til andre fagtekster om overgang fra barnehage til grunnskole.

Sverre, Aksel og Mats mangler talespråk.
Likevel har de sitt å si under klassens
årlige aktivitetsdag i skogen.
© Jøran Wærdahl

Inkludering på Skatval skole

Hvordan kan du skape et godt sosialt og pedagogisk klassemiljø der en eller flere elever mangler talespråk?

I denne delen utforsker vi alternativ og supplerende kommunikasjon og der hvordan Skatval skole har brukt dette aktivt i undervisningen.

Ut med språket!

Sverre, Aksel og Mats mangler talespråk. Likevel har de sitt å si under klassens årlige aktivitetsdag i skogen. Alternativ og supplerende kommunikasjon gjør at alle elever ved Skatval skole kan lese, lære og leke sammen.

Det er aktivitetsdag for elevene ved Skatval skole i Nord-Trøndelag og klasserommet er tatt med ut i marka. Grappa til Magnus (10) og Sverre (12) har kommet til en av de siste postene der temaet er skogdyr. Mens de andre diskuterer om det er rådyr eller reinsdyr som er svaret på den første oppgaven, samarbeider de to guttene om å sette sammen riktig tegning og symbol på ei tavle. For å kunne holde en toveis samtale, bruker de symbolspråket bliss når de snakker sammen. Dette er et av de grafiske tegnsystemene som brukes daglig i klasserom og friminutt på Skatval. Fordi barneskolen har tre elever uten talespråk, tar både barn og voksne i

bruk alternative eller supplerende kommunikasjonsformer (ASK) for å skape et inkluderende læringsmiljø. Metodene og filosofien skolen har praktisert, er gitt ut i bokform.

Tegn til tale

– Det er feil å si at disse tre elevene ikke har språk. Det de mangler er talespråk, presiserer spesialpedagog Marit Notvik Berg ved Skatval skole. Hun er en av dem som har bidratt med kunnskap i boka «Trenger vi å snakke for å lære på skolen?» som ble gitt ut av Trøndelag kompetansesenter i 2010 med støtte fra Utdanningsdirektoratet.

Fordi ASK-læremidler ikke har vært tilgjengelig, har lærerne ved Skatval skole de siste årene selv produsert undervisningsmaterieell for elevene Aksel (11), Mats (13) og Sverre (12). Mye av dette brukes som eksempler på pedagogisk praksis i boka som også har en tilhørende film og CD.

– Da Mats begynte på skolen, fikk jeg for første gang ansvar for en elev uten verbalt språk. Vi begynte da å jobbe med tegn til tale. Året etter begynte Sverre som allerede hadde lært bliss i barnehagen. Det språket er så spesielt at vi som lærere trengte hjelp til å jobbe mer systematisk med undervisningen og søkte bistand fra Trøndelag kompetansesenter, forteller Notvik Berg.

4. Tilgjengelig faglitteratur, faglige modeller forts.

Lunde, Edith V., Bjørn Lerdal & Leif Hugo Stubrud (red.) (2011). *Habilitering av barn og unge. Tiltak for helsefremming og mestring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Tøssebro, Jan & Borgunn Ytterhus (red.) (2006). *Funksjonshemmete barn i skole og familie. Inkluderingsideal og hverdagspraksis*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Bibsys har et godt utvalg av faglitteratur.

 [Bibsys](#)

5. Motsetninger

Forskning på skoletilbudet til barn med utviklingshemming kan grovt sett plasseres i to grupper. Den første gruppen omhandler effekten av integrering/inkludering. Det vil si hvilket læringsutbytte har elever som tradisjonelt sett har fått undervisning i spesialskoler eller spesialklasser, av å få undervisning i vanlige skoler og klasser. En ønsker altså å finne ut om det er en bedre effekt i integrerte settinger eller om segregerte settinger gir best effekt. Den andre gruppen kan kalles normativ forskning. I denne gruppen er integrering og inkludering et mål i seg selv og fokuset er rettet mot hvordan skal man realisere og i hvilken grad har en oppnådd inkluderingsideologien.

[NAKUs Kunnskapsbank: Forskning på skoletilbud til barn med utviklingshemming](#)

I forhold til skole og opplæring bruker en ofte begrepene integrering og inkludering. Enkelte mener at en ikke trenger å skille mellom dem, men det kan være vesentlige forskjeller – det kommer an på hva en legger av meningsinnhold i dem.

[NAKUs Kunnskapsbank: Om begrepene integrering og inkludering](#)

Jørn Østvik og Hanne Almås har skrevet boka «Trenger vi å snakke for å lære på skolen?» om ASK-praksis på Skatval barneskole.

Se statped.no/trondelag for bestilling.

Fredssymboler

Notvik Berg og kollegene har etter hvert fått mye kursing i bruk av ASK.

– Det har vært utrolig interessant å lære, sier Vigdis Minde Lillebo. Hun er assistentlærer for Sverre som bruker det grafiske tegnsystemet bliss.

– Det er et rikt språk og krever at personen har tilstrekkelig evne til å tolke tegnene. Personen må for eksempel skjønne at dette betyr munn, sier hun og peker på en bøyd strek på ei tavle som er bygd opp som et stort periodisk system. Bliss-systemet ble opprinnelig utviklet av Charles K. Bliss etter andre verdenskrig. Det ble konstruert som et fredsskapende språk på tvers av nasjoner. I stedet har symbolene åpnet kommunikasjonsmulighetene for mange mennesker som mangler talespråk. For Sverre har undervisningen foregått på stasjonær PC og papir. Snart får han en bærbar talemaskin.

– Vi prøvde en slik her forleden. Sverre trykket på skjermen og maskinen sa: «Kan du hente et skjerf?» Da jeg hentet det sa han «tusen takk». Det var utrolig gøy å kunne snakke sammen slik! Sier Minde Lillebo entusiastisk. All undervisning skjer i klasserommet sammen med de andre elevene. Det er ikke noe krav at de andre barna skal lære seg ASK-språkene, men mange av Sverres klassekamerater synes det er artig å tolke symbolene. Jeg tror dette er et språk mange barn kan ha glede av.

Marit Notvik Berg tror ikke klassen beveger seg saktere framover selv om noen av elevene trenger spesiell tilrettelegging. Hun berømmer skolens elever for at de tar så godt vare på hverandre.

– Min erfaring er at slike klasser utmerker seg i å få flinke og omsorgsfulle elever. De får med seg en lærdom om at verden ikke er like enkel for alle sammen.

Språk må spres

I norske fagmiljøer forkortes alternativ og supplerende kommunikasjon til ASK. Alternativ kommunikasjon kan brukes av personer som trenger et uttrykksmiddel for å erstatte tale. Andre har behov for å supplere eksisterende tale som er svak, mens andre personer trenger en støtte som kan hjelpe dem å forstå tale. Ifølge Statped viser estimater at 0,5 prosent av alle barn med utviklingsmessige skader ervervet under svangerskap eller under fødsel har behov for ASK-språk. Dette tilsvarer rundt 6 500 personer i Norge. Nye tall fra CP-registeret viser dessuten at 37 prosent av personer med cerebral parese trenger ASK. I tillegg kan alternativ og supplerende kommunikasjon brukes av personer med autisme og Downs syndrom.

– Mange tror at mennesker som ikke kan uttrykke seg gjennom tale mangler språk. Men det er viktig å se mulighetene og finne andre måter å kommunisere på, sier Østvik. Han håper at ASK-opp-læring etter hvert vil gis til foreldre og andre nærpersoner slik at de kan utvikle

ordforrådet sammen med barnet. Han tror også yrkesgrupper utenfor skolever- ket kan ha nytte av slike språkformer.

– I bofellesskap vil det for eksempel alltid være behov for spontankommuni- kasjon. Her kan alternative og supple- rende språk skape et godt samspill.

I juni 2012 vedtok Stortinget lovfor- slag som presiserer retten til opplæring i og bruk av alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) for elever som har behov for det. Endringene i Opplæ- ringsloven trådte i kraft 1. august 2012.

[Statped om endret opplæringslov](#)

Kan bli underyttere

– Verdiforankringen til skolen er viktig. Skatval skole har tenkt veldig konstrukt- iver rundt inkludering. Her er anner- ledeshet verdsatt og tatt inn som en naturlig del av hverdagen. Dessverre ser vi at ikke alle skoler klarer å løse slike utfordringer i praksis, sier Jørn Østvik.

Han sier det ofte er tilfeldig hvor godt undervisningen tilrettelegges for barn uten funksjonelt talespråk og frykter at

dette kan skape underyttere.

– Både faglig, men også i de dannelses- prosesser i det levde livet for øvrig. Uten en egnet uttrykksform, får du reduserte muligheter til å utvikle deg som men- neske. Lovverket i dag sikrer ikke godt nok at disse barna får undervisning på sitt språk. FN-konvensjonen om funk- sjonshemmedes rettigheter, som Norge skal ratifisere, definerer språk bredere enn norske lovverk hittil har tatt høyde for.

Nå håper Østvik at metodene som er brukt på Skatval skole kan komme flere til nytte.

– Vi ønsker å spre informasjon og vise praksis som kan bevisstgjøre andre det ansvaret en har og de mulighetene som ligger huse elevene. Ved å kunne uttrykke oss om fortid, framtid og fortelle om hvem vi er, kan vi utvikle oss og skape gode relasjoner til andre. Språk er mer enn tale. ■

Du kan lese mer om utfordringer knyttet til kommunikasjon i UTVIKLING nr. 2/2010. Dette i tillegg til andre fagtekster over samme tema.

NAKUs hovedoppgave er å utvikle det faglige grunnlaget for å skape gode levekår for utviklingshemmede, og hovedmålgruppen er kommunalt ansatte. Kompetansemiljøet skal bidra til at kommunalt ansatte kan dra nytte av erfaringer i andre kommuner og tilgang på forskning og fagutvikling ved høyskoler og universitet.

NAKU

NASJONALT KOMPETANSEMILJØ
OM UTVIKLINGSHJEMNING

www.naku.no